

Araştırma Makalesi

Niş Sancağı'nın İdari Yapısı (1839- 1878)*

Mead Osmani* - Salih Pay**

(ORCID: 0000-0002-2670-2161 - 0000-0002-4981-3075)

Makale Gönderim Tarihi

10.12.2021

Makale Kabul Tarihi

26.01.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Osmani, M.- S. Pay, “Niş Sancağı'nın İdari Yapısı (1839- 1878)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Mart 2022): 303-350.

APA: Osmani, M.- S. Pay. (2022). Niş Sancağı'nın İdari Yapısı (1839- 1878). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (1) , 303-350.

Öz

Balkanlar'daki eski yerleşim merkezlerinden biri olan Niş, 1386-1878 yılları arasında Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Başlangıçta Rumeli beylerbeyliğine, sonraları ise Semendire'ye bağlanmış ve bu statüsü XIX. yüzyıla kadar da devam etmiştir. XIX. yüzyıl aynı zamanda Niş'in idarî statüsünde çok sık değişikliklerin meydana geldiği yıllardır. Nitekim 1839'da civarındaki bazı yerleşim alanlarının da ilavesiyle eyalete dönüştürülerek başına Ferik Vâsıf Paşa tayin edilmiş, 1847'de Sofya, Smakov ve Köstendil'in de bağlanmasıyla sınırları genişletilmiştir. Ancak Rumeli'de başlayan isyan hareketlerine yönelik olarak alınan tedbirler sebebiyle önce vilayete dönüştürülerek valiliğine Midhat Paşa getirilmiş, akabinde ise 1864'te Silistre, Vidin ve Niş birleştirilerek Tuna Vilâyeti oluşturulmuştur. Fakat bu değişiklik de uzun süreli olamamış, 1870'te

* Bu makale Prof. Dr. Salih PAY'ın danışmanlığında yürütülmüş olan “Arşiv Belgelerine Göre Niş Sancağı (1839-1878)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi., “Ali Hadri” Tarih Enstitüsü, Priştine, Kosova, mead.osmani@uni-pr.edu. Assist. Prof. Dr., Institute of History “Ali Hadri”, Prishtina, Kosovo.

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Bölümü, Türkiye, salihpay@uludag.edu.tr.

Prof. Dr., Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Department of the History of Islam, Turkey.

sancak statüsüyle Prizren vilâyetine bağlanmıştır. Niş, dört yıl sonra, 1874'te İşkodra ve Prizren'nin birleştirilmesiyle Manastır adıyla yeni bir vilâyet oluşturulunca, bu sefer tekrar Tuna'ya bağlanmıştır. Bununla birlikte Balkanlar'da sonu gelmeyen hareketlilik, 1876'da Tırnova ve Sofya adlarında iki Bulgar vilâyetinin oluşturulmasıyla sonuçlanınca bu sefer de Sofya'ya bağlanmıştır. Lakin bu da çok kısa sürmüş ve nihayet Kosova'ya bağlanmıştır. Kosova, aynı zamanda Niş'in Osmanlı hâkimiyetinde iken bağlandığı son merkezdir. Nitekim Niş, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı akabinde yapılan Berlin Kongresi'yle Sırbistan'a terk edilen yerler arasına dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rumeli, Balkanlar, Tuna Vilâyeti, Niş.

Administrative Structure of the Sanjak of Nis (1839-1878)

Abstract

Nis, one of the oldest settlements in the Balkans, was under Ottoman rule during the years 1386-1878. It was initially to the beylerbeylik of Rumelia, but it was later adjoined to the kaza of Smedereva and it kept this status until the 19th century. In the XIXth century are the years where most of the administrative changes in the administrative status of Nis happened. In fact, in 1839, with the addition of several settlements around it, it was transformed into an eyalet under the leadership of Ferik Vasëf Pasha and the borders were widened with the connection of Sofia, Smakov and Köstendil in 1847. However, due to the measures taken against the insurgent movements that started in Rumeli, initially Mitat Pasha was appointed vali, thus turning it into vilayet, and then in 1864, Silistra, Vidini and Nis merged to form the Danube Vilayet. This change did not last long since Nis with the status of sanjak joined the vilayet of Prizren. Four years later, when Shkodra and Prizren merged together in 1874, a vilayet called Manastır was formed, this time Nis rejoining the Danube Vilayet. Due to the endless movements in the Balkans of the time and the creation of two Bulgarian vilayets called Tırnova and Sofya, in 1876, this time Nis joined Sofya. However, even this change did not last long and finally was again rejoining with Kosovo. Kosovo was also the last center with which Nis was connected during the Ottoman rule. In fact, Nis was included in the lands annexed by Serbia during Berlin Congress held after the Ottoman-Russian war of 1877-78.

Keywords: Ottoman State, Rumelia, Balkans, Vilayet of Danube, Nis.

Giriş

Niş şehrinin tarih sahnesine ilk defa Kelt ve Dardanellilere¹ ait eski bir yerleşim alanı üzerinde Naissus adıyla bir Roma kalesi olarak çıktığı kabul edilmiştir.² Romalıların, Dardania savaşları³ sırasında (m.ö.75-73) Balkan Yarımadası'nı teşkilâtlandırmaya başladıklarında Niş civarına geldikleri, bölgenin askerî ve stratejik öneminden dolayı buraya konumlandıkları,⁴ bu çerçevede Roma İmparatoru Tiberios (m.s. 14-37) tarafından şehrin önemli bir merkez haline getirildiği belirtilmiştir. Daha sonra Konstantinopolis'in (İstanbul) kurucusu olan İmparator I. Konstantin (m.s. 306-312), kendisinin de doğduğu yer olan Niş şehrini çok sayıda bina ve eserle süslemiştir.⁵ VII.-IX. yüzyıllar arasında ilk Bulgar İmparatorluğu'nun sınırları içinde bulunan bugünkü Niş'in de yer aldığı bölge, 971'den sonra Bizans hâkimiyetine girmiştir. Bizans imparatorları XI. asırda Niş, Semlin (Zemun) ve Belgrad'ı sağlam hale getirmişlerdir.⁶

¹ Keltler sözcüğü ilk kez M.Ö. 5. Yüzyılda Yunanlı yazar Miletoslu Hekataios tarafından kullanılmıştır. Kelt tarihi genelde M.Ö. 700'lerden başlatılsa da onların ilk ortaya çıkışları M.Ö. 1000 ve hatta Neolitik döneme (M.Ö. 8000-5500) kadar geri götürebilmektedir. Yunanlılar onlara soylu ve yüce anlamında *Keltoi*, Romalılar ise güçlü kudretli anlamında *Galli* demişlerdir. Sınırları batıda Britanya ve İrlanda'ya, doğuda Balkanlar ve Anadolu'ya, kuzeyde Kuzey Avrupa'ya, güneyde İtalya ve İber Yarımadası'na kadar ulaşıyordu. Avrupa'nın neredeyse tamamında ayak izleri görülebiliyordu. Bu geniş yayılımı Roma'nın büyümesi ve Cermen istilasıyla beraber gittikçe küçüldü. Küçülme neticesinde Keltler için İrlanda, Galler, İskoçya ve Fransa'nın uç bölgeleri sığınak konumu görmeye başladı. Ama buradaki varlıkları da zamanla yok olmaya başladı. Keltler 3. yüzyılda yaklaşık 278-279 yıllarında Anadolu'ya geldiler ve Orta Anadolu'da Kızılırmak çevresinde yerleşim kurdular. Buraya yerleşen Keltlere Yunanlılar Galatyalılar adını vermişlerdir. Bkz. Bill Price, *Kelt Mitolojisi*, çev. Cumhur Atay, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 23-30; Mehmet Ali Kaya, "Keltlerin Anadolu'ya Göçü: Göç Nedenleri, Yolları ve İlk On Yıl", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl 10, S. 13, Güz 2012.

² Sabit Uka, *Gjurme Mbi Shqiptaret e Sanxhakut Te Nishit*, C. V, Valton Yayınları, Priştine, 1995, s. 39; Machiel Kiel, "Niş", *D.İ.A.*, C. XXXIII, İstanbul, 2009, s. 147.

³ Vladimir P. Petrović, "Pre-Roman and Roman Dardania Historical and Geographical Considerations", *Balkanica*, C. XXXVII, Belgrade, 2007, s. 7-23.

⁴ A. Cevat Eren, "Niş", *İ.A.*, M.E.B., C. IX, İstanbul, 1964, s. 294; Vladimir P. Petrović, *Dardanie dans les Itinéraires Romaines les Villes et les Agglomerations (Дарданија У Римским Итинерајума)*, Belgrade: Academie Serbe des Sciences et des Arts Institut des Etudes Balkaniques Editions Speciales 99 Yayınları, 2007, s. 47.

⁵ Charles Matson Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, Routledge Yayınları, New York ve Londra 2004, s. 13; Paul Stephenson, *Büyük Konstantin*, çev. Gürkan Ergin, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2016, s. 1.

⁶ Kiel, "Niş", *D.İ.A.*, C. XXXIII, s. 147.

Daha sonra XII. yüzyılda Sırlar ile Bulgarlar arasında yapılan savaşta bazen Bulgarların bazen de Sırların eline geçen Niş,⁷ XII. yüzyılın sonundan XIV. yüzyılın yarısına kadar Nemaniçlerin⁸ hâkimiyeti altında kalmıştır. Niş'in civar köylerinin Slav adları almaya başlaması da bu dönemdedir. Osmanlıların bölgeyi kendi topraklarına dâhil etmesine kadar Niş ve civarı daha fazla Sırların elinde kalmıştır.⁹

1352 yılında Rumeli'ye geçen Gazi Süleyman Paşa (d.1316-ö.1357) komutasındaki Osmanlı kuvvetleri batı, kuzey-batı ve kuzey-doğuya doğru ilerlerken Romalıların yaptırdığı ve daha sonra Bizans'ın da kullandığı yollardan faydalanmışlardır.¹⁰ Balkanlar'da şehirleri ulaşım ile birbirine bağlama düşüncesi ilk defa Roma devrinde ortaya çıkmıştır. Genellikle şehir ve kasabalardan geçerek ülkeyi baştanbaşa kuşatan uzun mesafeli bu bağlantı güzergâhlarına *kol* adı verilirdi. Bunlar *sağ-kol*, *sol-kol* ve *orta-kol* gibi tabirlerle birbirinden ayrılmaktaydı. Niş de Rumeli'nin orta kol (Via Militaris) kısmında yer alıyordu. Bu yol İstanbul, Silivri, Edirne, Filibe, Sofya, Niş ve Yagodina üzerinden Belgrad'a kadar uzanmaktaydı.¹¹

Niş Sırbistan'ın Morava nehrinin bir kolu olan Nişava'nın kıyısında deniz seviyesinden 214 m. yükseklikteki geniş ovanın güneydoğu kenarında kuruludur.¹² Bulgaristan topraklarından çıkan Nişava, Şehirköy¹³ ve Ak Palanka'dan¹⁴ geçip, Niş'in kapıları sayılan ve etrafı dik, yüksek kayalıklarla çevrili Niş boğazını da aşarak şehrin merkezinden

⁷ Eren, "Niş", *İ.A.*, C. IX, s. 294.

⁸ Nemaniçler XII. yüzyılın sonlarından XIV. yüzyılın ortalarına kadar hüküm süren Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlı bir Sırp prensliğidir. Bkz. <https://www.britannica.com/topic/Nemanjic-dynasty>, 3.3.2018.

⁹ Sabit Uka, *E Drejta Mbi Vatrata dhe Pasurite Reale dhe Autoktone Nuk Vjeterohet*, C. VIII, Shoqata e Muhaxhireve te Kosoves Yayınları, Priştine, 2004, s. 59.

¹⁰ Salih Pay, "Rumeli Fatihisi Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa", *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, S. 1, 2009, s. 279-297; Ahmet Özkılınç vd. (haz.), *Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 13.

¹¹ Hüdaî Şentürk, "Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", *Türkler*, C. X, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 911-912.

¹² Kiel, "Niş", *D.İ.A.*, C. XXXIII, s. 147.

¹³ Şimdiki ismi "Piroto"tur.

¹⁴ Şimdiki ismi "Bela Palanka"dır.

geçmekte¹⁵ ve şehir merkezinin 12 km dışında bulunan Morava ırmağıyla buluşmaktadır.¹⁶ Şehir Sofya-Belgrad yolunun üçüncü menzinde, Üsküp'ün doğu tarafına düşer. Sur ve toprak sedlerle çevrili olan kent, Yukarı Kale ve Aşağı Kale diye ikiye ayrılmıştır. Niş'e yapılan tüm taarruzların başarıyla püskürtülmesinde şehrin bu coğrafik yapısının önemli etkisi olmuştur.¹⁷ Niş bölgesi, çoğunlukla tepeliklere ve alçak dağlara sahiptir. Nişava ve Yukarı Morava nehirlerinin verimli vadilerinin bulunduğu kısım, yerleşimin yoğun olduğu alandır.¹⁸ Niş, Balkan ülkeleri arasında en güzel ovalara sahip bölgeler arasında zikredilmektedir. Ovaları, her türlü ziraata elverişli toprağa, bağlara, bahçelere ve diğer doğal zenginliklere sahiptir.¹⁹

Niş kelimesinin kökeni ve nereden geldiği konusunda birkaç farklı görüş mevcuttur. Birincisine göre Niş ismi, şehrin içerisinden geçen *Nişava* nehrinden gelmektedir.²⁰ Diğerine göre ise Naissus (Niş), Draç²¹ şehrinde bulunan bir mezar taşının adıdır. Bu görüş sahipleri eski

¹⁵ Eren, "Niş", *İ.A.*, C. IX, s. 293.

¹⁶ *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, H. 1293 (M.1876), 9 defa, s. 148-149.

¹⁷ Hrand D. Andreasyan - P. L. İnciciyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih Ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, 1974, s. 87-88.

¹⁸ Mehmet Çelik, *Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilâyeti Vâililiği 1864-1868*, Libra Kitapçılık, İstanbul, 2010, s. 39.

¹⁹ Eren, "Niş", *İ.A.*, C. IX, s. 293.

²⁰ Vidosav Petrovič, *Niš u Delima Putopisaca od IV do XX Veka*, 2. b., y.y., Niş, 2001, s. 52.

²¹ Draç, Durrës, Durazzo, (Драч, Drač), Antikçağdan bu yana Arnavutluk'un önemli limanı ve ülkenin en büyük şehirlerinden biri. Machiel Kiel, "Draç", *D.İ.A.*, C. IX, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 1994, s. 522.

İliryalıların²² dilinin kaynağını inceleyen araştırmacılarıdır. Hırvat asıllı dilbilimcisi Petar Skok²³ da bunlarla hemfikirdir.²⁴

Şemseddin Samî *Kâmûsu'l-A'lâm* adlı eserinde Niş'in Belgrad'ın 215 km. güneydoğusunda, Morava'ya bağlı Nişava çayı üzerinde, İstanbul ile Selanik hattının birleşme noktasında dağlarla kuşatılmış bir ovada 21.049 kişilik nüfusa sahip livâ merkezi bir kasaba olduğunu, şehirde siperlerin, çok sayıda caminin, krala ait özel bir sarayın, meclis-i mebusan dairesinin ve telkârî²⁵ gümüş işleme yerlerinin bulunduğunu, 1878 yılında Sırbistan'a dâhil edildiğini, Belgrad'dan sonra en büyük şehir olması nedeniyle ikinci başkent olarak kabul edildiğini ve Osmanlı döneminde nüfusunun çoğunluğunu oluşturan müslümanların Osmanlı topraklarına göç ettiklerini belirtir.²⁶

Niş, günümüzde de altı karayolu ile beş tren yolunun birleştiği uluslararası bir kavşak konumundadır. Osmanlılar da 1863'te, en önemli kara yolları çalışmalarını, Niş, Bosna ve Vidin'de yapmışlardı. Söz konusu vilâyetlerde ve Rumeli'nin diğer bölgelerinde tamir edilen yollarla birlikte yeniden yapılanların uzunluğu 360 fersaha²⁷ (1.800 km.ve)

²² İliryalılar veya İlirler antik dönemde Balkanlar'ın batısının bir kısmı ve İtalya Yarımadası'nın güneydoğu kıyılarında (Messapia), kuzeyde Avusturya Alpleri'nden güneyde Arnavutluk ve Kuzey Yunanistan'a (Epir) kadar geniş bir bölgede yaşamış olan boy gruplarıdır. İliryalıların kökenleri konusunda birden fazla görüş vardır. Bir düşünceye göre bugünkü Arnavutluk halkı ve dünyanın diğer ülkelerinde yaşayan Arnavutlar İliryalıların soyundan gelmektedirler. Kelime anlamı "özgürler ülkesi" olan İliya M.Ö. II. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğu'nun eyaleti olmuştur. Bkz. Nuray Bozboru, "Arnavutların Kökeni", *Balkanlar El Kitabı Tarih*, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, s. 261-263.

²³ Bkz. Petar Skok, *Etimologijski Rječnik Hrvatskog ili Srpskog Jezika*, C. I, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, 1971.

²⁴ Dimitrije Milenković, Slavko Sarić, *İstorija Niša I od Najstarijih Vremena do Oslobođenja od Turaka 1878 Godine*, Gradina i Prosveta Yayınları, Niş, 1983, s. 61.

²⁵ Tel-kârî, ince tel halinde çekilmiş altın ya da gümüşten yapılan, teller kakmak suretiyle süslenmiş, tel halinde, gümüşten örülmüş gibi anlamlara gelir. Ayrıca "vav işi" anlamı da bulunmaktadır. Bkz., Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lugat*, 2. b., Doğuş Yayınları, Ankara, 1970, s. 1284; Yaşar Çağbayır, *Ötügen Türkçe Sözlük*, C. V, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2007, s. 4712.

²⁶ Şemseddin Samî, "Niş", *Kâmûsu'l-A'lâm*, C. VI, Mihran Matbaası, İstanbul, H.1316 (M.1898), s. 4631.

²⁷ *Fersah* dört saatlik ya da beş bin metrelik mesafedir. Bkz. Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet, H.1317 (M.1899), s. 989.

ulaşmıştır.²⁸ Dolayısıyla Niş'in günümüzdeki merkezî konumu Osmanlı dönemi için de söz konusuydu. Nitekim şehir, 1386-1878 yılları arasında kesintilerle devam eden Osmanlı idaresi altında stratejik öneme sahip İslâmî bir merkez olma özelliğini koruyabilmiştir.²⁹

Çalışmanın ana hedefi Osmanlı yönetiminde, özellikle de Tanzimat döneminde Niş sancağını etkileyen idarî değişikliklerin incelenmesidir. Bu bağlamda Niş merkezinde ve kazalarında 1847-1878 yılları arasında görev yapan vali ve diğer idareciler ayrıntılı olarak bir numaralı tabloda verilmiştir. Araştırmada Osmanlı Arşivi'nin yanı sıra İngilizce, Arnavutça ve Sırpça kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Osmanlı Dönemi Taşra Teşkilâtında Niş

Fethinden Tanzimat'a Kadar

Osmanlı Devleti, bünyesinde yer alan çok farklı milletlerin değişik karakteri gereği olarak az çok adem-i merkezîyet³⁰ tarzıyla yönetilmekte ve idarî teşkilât merkez ve taşra olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Sınırların genişlemesiyle birlikte *hâs* ve *salyâne* ile yönetilen beylerbeylik bölgeleri³¹ ve bunlara bağlı idarî birimler oluşturularak başlarına yöneticiler tayin edildi.³² Nitekim XIV. yüzyılın ikinci yarısında Balkan fetihlerinin başlamasının akabinde, Lala Şahin Paşa'nın (d.?-ö.1386) yönetiminde merkezi Edirne olan bir Rumeli beylerbeyliği oluşturuldu.³³ Rumeli'nin denizle ayrılmış olması Osmanlı Devleti'nin gerçekte Rumeli ve Anadolu olmak üzere iki büyük idarî bölgeye bölünmesini gerekli kılmıştır.³⁴ Fakat Osmanlı protokol sisteminde derece itibarıyla en büyük beylerbeyi Rumeli beylerbeyi olup, Anadolu

²⁸ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, T.T.K. Yayınları, Ankara, t.y., s. 267.

²⁹ Kiel, "Niş", *D.İ.A.*, C. XXXIII, s. 147.

³⁰ *Adem-i merkezîyet*, her oluşumun bir merkezden değil de kendi kendini idare etmesi anlamına gelir. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lugat*, 2. b., s. 10.

³¹ Ayn-i Ali Efendi, *Kavânin-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, Kalem Yayınları, İstanbul, 1979, s. 8.

³² Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1997, s. 1.

³³ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. I, Zaman Yayınları, İstanbul, 1999, s. 225.

³⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011, s. 99.

beylerbeyi ikinci sırada yer almıştır.³⁵ Rumeli beylerbeyliğinin bu özelliği diğer beylerbeylikler kurulduktan sonra da devam etmiştir.³⁶ Sonraki yüzyıllarda eyaletlerin sayısının artmasına bağlı olarak beylerbeyi sayısı da artmıştır. Fetih sürecinde sınır boyundaki yerler birer uç olarak itibar edilerek diğer belli başlı beylere verilmiştir.³⁷

Klasik dönem idarî yapısında taşra teşkilâtı, küçükten büyüğe doğru köy, nahiye, kaza, sancak (livâ) ve eyalet (beylerbeylik) biçiminde şekillendirilmişti. Kendisine bağlı köylerle birlikte nâhiyelerin birleşmesiyle kazalar, kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesiyle de eyaletler ortaya çıkmıştır.³⁸ Ancak ilk devirlerde nahiye, kaza, livâ, vilâyet ve eyalet tabirlerinin zaman zaman birbirinin yerine kullanıldığı da görülmüştür.³⁹

Osmanlı idarî sisteminde yapılan yeniden değerlendirmelere paralel olarak Niş'in statüsü de zaman zaman değişiklik göstermiştir. Nitekim belgelerde bazen livâ,⁴⁰ bazen kaza,⁴¹ bazen de sancak⁴² veya eyalet⁴³ olarak yer almıştır.

1386 yılında fethedilmesinin⁴⁴ ardından ilk olarak Rumeli beylerbeyliğine bağlanan Niş'in bu statüsü⁴⁵ yaklaşık bir asır aynı şekilde kalmıştır. Ancak 1459 yılında Sadrazam Mahmud Paşa'nın (d.1420-ö.1474) Semendire kalesini fethiyle Niş'den Tuna'ya kadar olan askerî ve ticarî yolların Osmanlı hâkimiyetine girmesi üzerine mülkî teşkilât da

³⁵ Ahmet Halaçoğlu, "1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri", *XII. Türk Tarih Kongresi*, C. III, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1999, s. 869-870.

³⁶ Halil İnalçık, "Rumeli", *D.İ.A.*, C. XXXV., İstanbul, 2008, s. 234.

³⁷ M. Tayyib Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabalar*, Belleten, C. XX, S. 78, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1956, s. 247.

³⁸ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1998, s. 83.

³⁹ M. Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007, s. 8.

⁴⁰ B.O.A., *Tapu Tahrîr Defterleri*, No: 027.

⁴¹ B.O.A., *Hattı Hümayûn*, No: 1337/52172.

⁴² B.O.A., *İrade-i Dâhiliye*, No: 169/8913.

⁴³ B.O.A., *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No: 482/21874.

⁴⁴ Kiel, "Niş", *D.İ.A.*, C. XXXIII, s. 147.

⁴⁵ Eren, "Niş", *İ.A.*, C. IX, s. 294.

yeniden düzenlendi ve Niş bu sefer Semendire livâsına bağlandı.⁴⁶ 1521 yılında Belgrad'ın fethedilmesi üzerine yapılan yeni düzenlemede Niş'in statüsünde herhangi bir değişikliğe gidilmemiş ise de⁴⁷ 1522 senesine ait Kanunî Sultan Süleyman Kanunnâmesinde bir kaza merkezi olarak Rumeli vilâyeti Alacahisar livasına bağlı olarak gösterilmiştir.⁴⁸ Ancak Niş'in 1530 ve 1538⁴⁹ yıllarında önceden olduğu üzere yine Semendire livâsına bağlandığı görülmektedir.⁵⁰

Niş'in statüsünde XVII. yüzyılda da birtakım değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Nitekim Evliya Çelebi 1660 yılında, bağlı olduğu sancaktan söz etmeksizin Niş'in, nâhiyeleri, sipahi kethüda yeri, yeniçeri zâbiti, subaşı, muhtesibi, bâcdarı, dizdarı ve sair görevlileriyle birlikte 150 akçeli bir kaza merkezi olduğunu belirtmiştir.⁵¹ 1667-1668 yılları arasında Rumeli kadıliklarında yapılan yeni düzenlemelerden Niş de etkilenmiş ve tarihinde ilk kez, yarısı Paşa sancağına ve diğer yarısı da Semendire sancağına bağlı olmak üzere ikiye bölünmüştür.⁵²

⁴⁶ 1497 tarihinden önce Semendire livasına bağlı olan sancaklar Niş, Hisarcık, Jacodine (Jagodina), Parakin (Paraçin), Uziçe (Öziçe) ve Çakça (Çaçak)'dır. Bkz. Eren, "Niş", *İ.A.*, C. IX, s. 295.

⁴⁷ Belgrad'ın fethi sonrasında Semendire'ye bağlı olan nahiyeler Niş, Uziçe, Jejne, Rudnik, Koyluca, Haram, Güvercinlik (Golubac) ve Resava'dır. Bkz. Mehmet Hacısalihoğlu, "Sırbistan", *D.İ.A.*, C. XXXVII., İstanbul, 2009, s. 122.

⁴⁸ Enver Çakır, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XII, S. 1, 2002, s. 270.

⁴⁹ Özkılınç, *a.g.e.*, s. 27.

⁵⁰ Bu dönemde Semendire'ye bağlı diğer nahiyeler Delboçıçe, Medveç, Bolyaniçe, Leskofça ve Zaplana'dır. Bkz. Murat Yüzbaşıoğlu vd. (haz.) *Semendire Livası İcmal Tahrîr Defteri (937/ 1530)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 4-5.

⁵¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V. İkdâm Matbaası, İstanbul, H. 1314 (M.1896), s. 363.

⁵² M. Kemal Özergin, "Rumeli Kadılikları'nda 1078 Düzenlemesi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1988, s. 305.

1717-1730 yılları arasındaki Osmanlı idarî taksimatına göre Niş, 20 defterdarlıktan biri olup⁵³ mutasarrıfı Abdurrahman Efendi,⁵⁴ muhafızı da Muhsinzâde Vezir Abdullah Paşa'dır.⁵⁵ Daha sonra mutasarrıflık, Niş kalesini koruması şartıyla Vezir Osman Paşa'ya, verilmiştir.⁵⁶

XVIII. yüzyılın ortalarına doğru vuku bulan Osmanlı-Rus (1735-1739) ve Osmanlı-Avusturya (1737-1739) savaşları esnasında Niş, 28 Temmuz 1737 tarihinde Avusturyalılar'ın işgaline uğramışsa da üç ay sonra geri alınabilmiştir.⁵⁷ Kaynaklarda yer alan bilgilerden Niş'in 1740-1741 ve 1837 yıllarında Rumeli vilâyetinde Paşa sancağına bağlı bir kaza merkezi olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸ Niş'in statüsü Tanzimat'a kadar bu şekilde devam etmiştir.

Tanzimat'tan Berlin Kongresi'ne Kadar

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle⁵⁹ her alanda olduğu gibi merkez ve taşra yönetiminde de yeni bir idâre anlayışı getirilmeye çalışılmıştır. Nitekim gerek müslüman ve gerekse gayrimüslim halkın can, mal ve ırz emniyetinin eşit ve devlet garantisinde olduğu kabul edilmiş,⁶⁰ coğrafi koşullar ve nüfusu oluşturan milletler göz önünde bulundurularak idarî taksimat yeniden düzenlenmiştir.⁶¹

⁵³ Bu dönemde Osmanlı Devleti bünyesinde 44 eyalet, 217 sancak (21'i ocaklık) ve 19 hükümet (10'u ocaklık), 149 alaybeylik, 2 kapudanlık, 1 mirü'l-haclık, 1 mirü'l-meliklik, 4 meliklik, 2 voyvodalık, 1 hanlık, 18 kethüdalık, 9 emanet-i çavuşanlık, 2 ruznamecilik, 2 mukabelecilik, 7 tezkirecilik, 6 kitabet-i gönüllüyan, 8 çavuşluk, 7 veznedarlık, 7 yüzbaşılık, 20 defterdarlık, 2 mir-i alemlik, 1 bayrakdarlık, 1 nişancılık ve 1 yeniçeri ağalığı vardır. Bkz. Başar, *a.g.e.*, s. 16.

⁵⁴ Başar, *a.g.e.*, s. 276.

⁵⁵ Başar, *a.g.e.*, s. 281.

⁵⁶ Başar, *a.g.e.*, s. 36.

⁵⁷ Niş'in alınmasından çok memnun olan Sultan I. Mahmud (1730-1754), Beylerbeyi Köprülüzâde Hâfız Ahmed Paşa'yı Niş muhafızlığına tayin ederek, kendisini ve maiyetini para ve hil'atler ile ödüllendirmiştir. Bkz. Eren, "Niş", *İ.A.*, C. IX, s. 296.

⁵⁸ Halaçoğlu, "1740-1741 Tarihi...", s. 873; Yasemin Beyazıt, Rumeli Kadılıkları ve Rütbelere Dair 1253/1837 Tarihli bir Yazma", *Belgeler*, C. XXVIII., S. 32, T.T.K. Yayınları, Ankara 2007, s. 11-56, s. 48.

⁵⁹ *Düstur I*, Tertib, C.1, Matbaa-i Âmire, İstanbul, H. 1289, s. 4.

⁶⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri (III) Tuna Vilâyeti Nizâmnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. V, S. 2., Ankara, 1996, s. 67.

⁶¹ Bu düzenlemeyle idarî taksimat 36 eyalet (vilâyet), 126 livâ (sancak) ve 1.267 kaza şeklinde yapılandırılmıştır. Bkz. Draganova, *a.g.e.*, s. 1.

Niş, Osmanlı Devleti idaresi altında uzun süre Semendire'ye bağlı bir kaza statüsünde kalmıştı.⁶² Ancak 1834 yılında mülkî idarede yapılmaya başlanan ve Rumeli'de küçük eyaletler oluşturulmasını esas alan yeni düzenlemelerden Niş'in de etkilendiği,⁶³ bu çerçevede 1839 yılında, civarındaki bazı yerlerin de ilavesiyle eyalete dönüştürüldüğü ve başına Ferik Vâsif Paşa⁶⁴ (d.?-ö.1865)'nin tayin edildiği görülmektedir.⁶⁵ Kısa süre sonra 1847 yılında yapılan düzenlemeyle Sofya, Samako ve Köstendil de Niş eyaletine bağlanmıştır.⁶⁶

Avrupa devletlerinin desteğiyle 1854 yılında girilen Kırım Savaşı sonunda Rusya tehlikesi giderilmiş ve Osmanlı Devleti, Avrupa devletleri câmiasına kabul edilmiştir. 1856 yılında yapılan Paris Konferansıyla da bu durum belgelenmiştir. Bunun ardından Tanzimat Fermanı'nda öngörülen prensiplerin zamanla yetersiz kalması ve Avrupalı devletlerin Paris Konferansıyla, Tanzimat Fermanı'nın hükümlerinin genişletilerek yürütülmesine dair isteklerini Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeleri⁶⁷ sonucunda 28 Şubat 1856 tarihinde Islahat Fermanı ilan edildi.⁶⁸

Islahat Fermanı ile bir kere daha ilan edilen eşitlik prensibinden, genel olarak hem müslüman hem de gayrimüslim Osmanlı tebaasının memnun olmadıkları görülmektedir. Halk getirilen zorunlu askerliği, Rum cemaati de hıristiyan azınlıklar arasında asırlardır süregelmekte olan üstünlüklerini kaybetmeyi benimseyemedi. Bu nedenle özellikle

⁶² Kiel, "Niş", *D.İ.A.*, C. XXXIII, s. 149; Yüzbaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 4.

⁶³ İnalçık, "Rumeli", *D.İ.A.*, C. XXXV, s. 234.

⁶⁴ (Mehmed) Vasif Paşa, Gürcü asılı olup askeriyede yetişip binbaşı, liva ve 1831'de mansure feriki derecesine kadar yükselmiştir. Paşa çeşitli görevlerde bulunmuş ve Ocak 1839'da ilk kez Niş valisi olmuştur. Ayrıca Vasif Paşa Silistre, Köstendik ve Selanik gibi yerlerde vali olarak görev almıştır. Eylül 1845'te ikinci kez Niş valisi olup 1850'de Vidin ve başka yerlerde görevlendirildi ve Ekim 1865'te vafatetti. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s. 1653.

⁶⁵ Eren, "Niş", *İ.A.*, C. IX, s. 296.

⁶⁶ Eren, "Niş", *İ.A.*, C. IX, s. 296.

⁶⁷ Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri (III)", s. 67.

⁶⁸ *Düstur I*, Tertib, C.1, Matbaa-i Âmire, İstanbul, H. 1289, s. 7; *Cerîde-i Havâdis*, nr. 777, fi 13 Cemaziye'l-ahir 1272; Suna Kili - Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s. 14; Halil İnalçık - Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 19.

Balkanlar'da hoşnutsuzluklar baş göstermeye başladı⁶⁹ ve nitekim bu durum 1856 senesinde Niş, Vidin ve Tırnova'da isyanlara dönüştü. Bunun üzerine Midhat Paşa olağanüstü yetkilerle Silistre, Ruscuk ve Vidin bölgelerine gönderilmiştir.⁷⁰

XIX. yüzyılın ikinci yarısında batıda Balkanlar'da ve doğuda Lübnan'da baş gösteren yeni ayaklanmalar ve bunlara bağlı olarak isyan bölgelerinde yaşanan bunalım, siyasî talepler ve Avrupa devletlerinin duruma müdahale etmesi mülki idarede yeni reformların yapılmasını gündeme getirdi.⁷¹ Nitekim yapılan idarî düzenlemeyle Niş'e tekrar vilâyet statüsü verilerek⁷² valiliğine 4 Nisan 1861 tarihinde Midhat Paşa getirildi.⁷³ 1863 yılındaki değişiklikte ise Üsküp, Prizren'den alınarak Niş eyaletine, Kalkandelen kazası Üsküp sancağına bağlandı.⁷⁴ Ayrıca Yakova, İpek ve Prizren bölgesinde devam eden kargaşalık ve güvensizliğin giderilmesi amacıyla bu üç bölge Niş eyaletine bağlanarak Midhat Paşa'nın idaresine verildi.⁷⁵

⁶⁹ Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri (III), s. 68.

⁷⁰ 1859'da Vidin'de bir isyan başladıktan sonra durumu teftiş üzere bir heyet oluşturulmuş ve Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın (d.1813-ö.1871) maiyetindeki bu heyet 1860'ta Rumeli'ye giderek teftiş faaliyetlerini yürütmüştür. Bkz. Mehmet Güneş, *Osmanlı Devleti'nde Kaymakamlık*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014, s. 281. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde üç defa sadrazamlıkta bulunmuş vezirlerdendir. Babası Hazîne-i Hümâyün kethüdâsı Mehmed Emin Efendinin kardeşi Kıbrıslı Hüseyin Efendidir. Bkz. Kemal Çiçek, "Mehmed Emin Paşa Kıbrıslı", *D.İ.A.*, C. XXVIII, Ankara, 2003, s. 464.

⁷¹ Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri (III), s. 68.

⁷² Kiel, "Niş", *D.İ.A.*, C. XXXIII, s. 149.

⁷³ BOA, *İrade-i Dâhiliyye*, No: 468/31336; *Takvîm-i Vekâyi*, nr. 607, 11 Şaban 1277; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s. 315; Selda Kılıç, "1864 Vilâyet Nizamnâmesinin Tuna Vilâyetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIV, S. 37, Ankara, 2005, s. 101; Gökhan Çetinsaya, Ş. Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa", *D.İ.A.*, C. XXX, İstanbul, 2005, s. 7-10. Midhat Paşa'ya daha önceki görevlerinde olduğu üzere valiliği döneminde Niş ve yöresinde önemli sayılabilecek reformlar gerçekleştirmesi ve başarılarından dolayı liyakat madalyası verilmiştir. Bkz. *Takvîm-i Vekâyi*, no. 624, 17 Cemâziyelevvel 1277.

⁷⁴ BOA, *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No: 22549.

⁷⁵ Osman Selim Kocahanoğlu, *Midhat Paşa'nın Hatıraları-Hayatım İbret Olsun*, C. I, Temel Yayınları, İstanbul, 1997, s. 36; Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne 20 Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, C. II/1, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2014, s. 1070.

Balkanlar'daki çalkantıyı durdurabilmek amacıyla devletin sürekli bir arayış içinde olduğu ve devamlı yeni tedbir ve düzenlemelere müracaat ettiği görülmektedir. Nitekim Âlî (d.1814-ö.1871)⁷⁶ ve Fuad (d.1815-ö.1869)⁷⁷ paşalar ikinci ordu bölgesinde bulunan Vidin, Silistre ve Niş eyaletlerinden yeni bir vilâyet meydana getirilmesive oluşturulacak bu vilâyetin idaresine dair konuları görüşmek üzere Midhat Paşa'yı 9 Temmuz 1864 yılında İstanbul'a davet ettiler. Görüşmeler sonunda Silistre, Vidin ve Niş eyaletleri birleştirilerek Tuna adıyla büyük bir vilâyet oluşturuldu⁷⁸ ve Midhat Paşa, ileride bütün Osmanlı Devleti'nde uygulamayı düşündüğü, meşrutiyetin küçük bir örneği olmak üzere vilâyet merkezi olan Rusçuk'ta seçimle meydana getireceği bir *vilâyet meclisi* kurulması şartıyla yeni vilâyetin valiliğini kabul etti.⁷⁹ Bu çerçevede 8 Ekim 1864'de Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi⁸⁰, 22 Ocak

⁷⁶ Mehmed Emin Âlî Paşa Osmanlı sadrazamlarındandır. İstanbul'da doğmuş olup Mısır Çarşısı aktarlarından Ali Rızâ Efendinin oğludur. Bkz. Kemal Beydilli, "Âlî Paşa, Mehmed Emin", *D.İ.A.*, C. II, İstanbul, 1989, s. 425.

⁷⁷ Fuad Paşa Osmanlı sadrazamlarındandır. İstanbul'da doğmuş olup ünlü şair Keçecizade izzet Molla'nın oğludur. Annesi tarafından nesebi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya kadar uzanır. Bkz. Orhan F. Köprülü, "Fuad Paşa, Keçecizâde" *D.İ.A.*, C. XIII, İstanbul, 1996, s. 202.

⁷⁸ Tuna Vilâyeti Doğu Sırbistan'dan Karadeniz'e, Yunan adalarından Tuna nehrine kadar uzanan ve 91624 km²'lik bir alanı kapsayan bir arazidir. Verimli toprakları, nehirleri de dâhil bereketli su kaynakları ve ılımlı ikliminden dolayı buğday, arpa ve mısır türü tahıllar ekme için ideal bir yerdir. Tuna nehrinde ve Karadeniz'de bulunan ticarî liman şehirleriyle beraber Tuna bölgesi, Balkanlar'ın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bkz. Çelik, *a.g.e.*, s. 39.

⁷⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 111; Nejat Göyünç, "Mithat Paşa'nın Niş Vâliliği Hakkında Notlar ve Belgeler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. XII, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1982, s. 281; Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri (III)", s. 69; Kılıç, *a.g.m.*, s. 101.

⁸⁰ Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi 8 Ekim 1864'de Takvîm-i Vekâyi'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bkz. *Takvîm-i Vekâyi'*, nr. 773, 7 Cemâziyelevvel 1281. Takvîm-i Vekâyi' Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesidir. Bkz. Nesimi Yazıcı, "Takvîm-i Vekâyi'", *D.İ.A.*, C. XXXIX, İstanbul, 2010, s. 490. Fransız yönetim örgütlenmesi model alınarak hazırlanan bunizamnâme, Tanzimat'tan sonra taşra yönetiminde yapılan ilk sistemli düzenlemedir. Bkz. Kılıç, *a.g.m.*, s. 104. Tuna Vilâyeti Nizamnâmesine göre eyalete, vilâyet denildiği gibi sancak kaymakamlarına mutasarrıf, kaza müdürlerine kaymakam ve nahiye memurlarına müdür denilmiştir. Bkz. Ahmed C. Paşa, *a.g.e.*, s. 111. Ayrıca vilâyet yönetiminde valinin başkanlığında toplanacak olan danışma meclisleri kurulmuştur. Vilâyet İdare Meclisi, Livâ İdare Meclisi, Kaza İdare Meclisi ve köylerde İhtiyar Meclisleri oluşturulmuştur. Vilâyet İdare Meclisi valinin dışında hâkim mektupçu, defterdar ve hariciye memurlarından oluşmuştur. Müftü, gayrimüslimleri temsilen

1871’de ise İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi çıkartıldı⁸¹, 1874’de Rumeli’de birtakımdarî değişiklikler yapılarak İşkodra ve Prizren

ruhanî liderler ve bunların dışında halk tarafından seçilen ikisi müslüman, ikisi gayrimüslim üye olmak üzere dört kişi halkı temsilen meclise katılıyorlardı. Bu meclisler her kademede aynı şekilde teşkil edilecekti. Meclislerin yanında, hukuk, cinayet ve ticaret mahkemeleri de Nizamnâme ile getirilen adalet organları olarak kurulmuştur. Bkz. Seyitdanlioğlu, “Yerel Yönetim Metinleri (III), s. 70. Tuna vilâyetinde uygulanan Nizamnâmenin olumlu ve başarılı sonuçlar vermesi, yeni teşkilâtlanmanın Osmanlı Devleti’nin diğer bölgelerine de yayılmasına vesile olmuştur. Bkz. *Takvîm-i Vekâyi*’, nr. 894, 5 Cemâziyelahir 1284; Güneş, *Osmanlı Devleti’nde Kaymakamlık*, s. 287. 1867 senesinde çıkarılan Vilâyet-i Umûmiye Nizamnâmesi ile yeni taşra örgütlenmesi bütün Osmanlı Devleti’ni kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Aslında bu Nizamnâme, hemen hemen 1864 tarihli Vilâyeti Nizamnâmesinin aynısı olmuştur. Böylece 1864 Nizamnâmesi, 22 Ocak 1871 tarihli İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesine kadar yürürlükte kalmıştır. Bkz. Mustafa Gençoğlu, “1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnâmelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma”, *Çankırı Kara Tekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2 (1)*, Karatekin Matbaacılık, Çankırı, 2011, s. 35. 22 Ocak 1871 (29 Şevval 1287) tarihinde yayınlanan İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizamnâmesi de (Bkz. *Düstur I*, Tertib, C.1, Matbaa-i Âmire, İstanbul, H. 1289, s. 625-651) 1913 yılında İttihat ve Terakki tarafından çıkarılan yeni kanuna kadar 42 sene yürürlükte kalmıştır. Bkz. Mehmet Seyitdanlioğlu, “Yerel Yönetim Metinleri (VI) 1871 Vilâyet Nizamnâmesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. V, s. 5, Ankara, 1996, s. 90.

⁸¹ 1871 Nizamnâmesi yeni bir nizamnâme olmayıp 1864 Nizamnâmesini tamamlayıcı, eksiklerini giderici bir metindir. Büyük ölçüde Tuna ve Girit vilâyetlerinde uygulanan ıslahat programını esas alarak yeniden düzenlemiş, sancak ve kaza meclislerinin gücü ve fonksiyonlarını 1864’teki gibi bırakmış, bazı memur ve meclislerin yetkilerine açıklama getirilerek belirsizlik giderilmiştir. Bkz. Güneş, *Osmanlı Devleti’nde Kaymakamlık*, s. 348. 1871 Nizamnâmesiyle valinin idarî, malî ve güvenlikle ilgili görevlerine eğitim, bayındırlık, ceza ve hukuk ile ilgili görevler ilave edilmiştir. Ayrıca valiye yardımcı olmak, görevleri paylaşmak, valinin olmadığı zamanlarda valiye vekâlet etmek üzere “vali yardımcılığı” memuriyeti oluşturulmuştur. 1871 Nizamnâmesi ile 1864 Nizamnâmesi’yle vilâyet idare sisteminde yer bulan memurlara maarif müdürü, tarik emini, defter-i hakânî müdürü, emlak ve nüfus memuru, evkaf müdürü ve alaybeyi de katılmıştır. Bkz. Yüksel Kaştan, “Osmanlı Devleti’nde “1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanun-i Muvakkati” ile Vilâyet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 2, Ocak 2016, s. 82. 1871 Nizamnâmesine göre 10 vilâyet ve 44 sancak Rumeli topraklarında olmak üzere 27 vilâyet ve 123 sancak oluşturulmuştur. Bunların yanı sıra bazı livâlar idarî bakımdan doğrudan merkeze bağlanmıştır. Farklı statülerden dolayı bu Nizamnâmenin dışında kalan topraklar da bulunmuştur. Bkz. Seyitdanlioğlu, “Yerel Yönetim Metinleri (VI), s. 90.

vilâyetleri birleştirilip Manastır adında yeni bir vilâyet oluşturuldu, Niş sancağı da Tuna vilâyetine⁸² bağlandı.⁸³

1876 yılında Bulgar isyanlarının başlamasıyla bölgede meydana gelen huzursuzlukları giderebilmek amacıyla 20 Ocak 1876 tarihinde Filibe ve Kızılağaç'ın bağlı olduğu Tırnova ile Köprülü, Ustrumca, Kastoria, Üsküp, Manastır ve Niş'in bağlı olduğu Sofya adlarında iki Bulgar vilâyeti oluşturulmuştur.⁸⁴ Niş'in Osmanlı idarî sisteminde yer aldığı son tarih 1877 ve bağlı olduğu son vilâyet ise Kosova'dır.⁸⁵ Zira Niş, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonra yapılan Berlin Kongresinde Sırbistan'a terk olunmuştur.⁸⁶

Yönetim Birimleri

Osmanlılar'da yerleşim merkezlerinin idarî sistemdeki statüleri farklı nedenlere bağlı olarak zaman zaman değişikliğe uğramıştır. Nitekim kuruluş döneminde en eski idare birimi nahiye ve sancak iken sınırların genişlemesiyle birlikte XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha büyük idarî birime ihtiyaç duyulmuş ve bu çerçevede eyaletler oluşturulmuştur.⁸⁷

Osmanlı hâkimiyetine girdiğinde kaza statüsünde olan Niş, bu durumunu Tanzimat'a kadar büyük oranda koruyabilmişti. Ancak bu dönemde Rumeli'de gerçekleştirilen idarî yapılanmalara paralel olarak Niş'in statüsünde de birtakım değişiklikler meydana geldi ve bazen

⁸² 1875 yılına ait salnâmeğe göre Niş sancağının kazaları Şehirköy, İvranya, Leskofça, İznebol, Kurşunlu'dur. Bkz. *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, H.1292 (M.1875), 8 defa, s. 81.

⁸³ *BOA, İrade-i Meclis-i Mahsus, No: 49/2110.*

⁸⁴ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1294 (M.1877), 32 defa, s. 424-435; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epeçeli, C. V, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2009, s. 467.

⁸⁵ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1295 (M.1878), 33 defa, s. 336-339.

⁸⁶ İnalçık, "Rumeli", *D.İ.A.*, C. XXXV s. 234. 1878'den sonra müslümanların bir kısmının Anadolu'ya göç etmiş oldukları kabul edilse dahi, bir kısmı topraklarından ayrılmayarak orada kalmıştır. Uzun bir zaman geçtikten sonra 1929'da müslümanlara Şer'iyye Mahkemesi kurulması, Evkaf Dairesi, dinî mekteplerin açılması gibi birtakım haklar tanınmıştır. Ancak sonraki yıllarda meydana gelen hadiseler müslümanları iyice çaresiz bırakmış olmalı ki İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Niş ve civarındaki müslümanların sayısı oldukça azalmıştır. Bkz. Eren, "Niş", *İ.A.*, C. IX, s. 297.

⁸⁷ Yusuf Hamzaoğlu, *Osmanlı Dönemi Sırbistan Türklüğü*, Logos-a Yayınları, Üsküp, 2004, s. 65.

eyalet bazen de sancak statüsü kazandı. Nitekim özellikle 1860'lı yıllardan itibaren idarî sistemde ardarda yapılan düzenlemelerle yerleşim birimlerinin statülerinin sıkça değiştiği görülmektedir. 1867 yılında vilâyetlerin teşkilâtlandırılmasına dair yapılan düzenlemeye göre vilâyet vali, vilâyetin alt birimi olan sancak mutasarrıf, sancağın alt birimi olan kaza kaymakam, kazanın alt birimi olan nahiye müdür ve nihayet nahiyenin alt birimi olan köy de muhtar ya da farklı bir deyişle kocabaşı tarafından yönetilecektir.⁸⁸

Sancak Yönetimi

Sancak kelimesi gemilerin sağ yanı; bayrak, livâ; çoğunlukla askerî birliklere verilen yazı işlemeli, kenarları saçaklı ve gönderli bayrak; Osmanlı yönetim teşkilâtında illerle ilçeler arasında yer alan idarî bölge, mutasarrıflık anlamlarına gelir.⁸⁹ Selçuklular ile Osmanlılar'ın ilk yıllarında hükümdarlık alameti ve bağımsız bir siyasî otorite sembolü⁹⁰ olarak görülen sancak terimi, XV. yüzyıldan itibaren hükümdarın temsilcisi durumunda olan ve onun siyasî-idarî otoritesini üzerinde taşıyan kişiler için de kullanılmaya başlandı.⁹¹

Osmanlı taşra yönetiminin en temel idarî ve askerî birimi olan sancaklar, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren siyasî, sosyal ve ekonomik nedenlerle yavaş yavaş bir değişim sürecine girdi. Buna bağlı olarak da merkezî idare giderek taşra üzerindeki denetimini artırmaya ve eyaletleri sancaklardan daha fazla ön plana çıkarmaya başladı. Bu bağlamda taşrada uygulanan iltizam sistemiyle yeni bir idareci zümre ortaya çıktı ve bunun bir sonucu olarak dasancaklar, II. Mahmud (1808-1839) zamanında daha basit birer idarî bölge haline geldi.⁹²

⁸⁸ Sabit Uka, Shpërngulja e Shqiptarëve nga Serbia Jugore më 1877-1878 dhe Vendosija e Tyre në Rrafshin e Kosovës, Zëri Yayınları, 1991, s. 77-78.

⁸⁹ Akalın, *a.g.e.*, s. 2026; Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1877-1885)*, 3. b., Cem Ofset Matbaası, İstanbul, 1988, s. 13-14; İlhan Şahin, "Sancak", *D.İ.A.*, C. XXXVI, İstanbul, 2009, s. 97-98.

⁹⁰ İbn Bibi'nin Türkçe metninde bu tabir daima sultanla birlikte kullanılmıştır. Bkz. İbn Bibi, *El-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye: (Selçuknâme)*, çev. Mürsel Öztürk C. I, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 118-159; Şahin, "Sancak", *D.İ.A.*, C. XXXVI, s. 98.

⁹¹ Şahin, "Sancak", *D.İ.A.*, C. XXXVI, s. 98.

⁹² Şahin, "Sancak", *D.İ.A.*, C. XXXVI, s. 99.

Osmanlı idarî sisteminde yapılan düzenlemelerden diğer yerler gibi Niş de etkilenmiştir. Nitekim meydana gelen isyan hadiseleri nedeniyle Niş 1861 yılında vilâyet haline dönüştürüldü⁹³ ve valiliğine Midhat Paşa tayin edildi.⁹⁴ 1864 yılında yapılan düzenlemede ise Rusçuk, Vidin ve Niş eyaletleri birleştirilerek Midhat Paşa'nın yönetiminde merkezi Rusçuk olan Tuna vilâyeti oluşturuldu.⁹⁵ 1874 senesinde İşkodra ve Prizren vilâyetlerinin birleştirilmesiyle Manastır adında yeni bir vilâyet oluşturulmuşsa da Niş sancağı Tuna vilâyetine bağlı kalmaya devam etmiştir.⁹⁶

Niş ve yöresi Midhat Paşa'nın valiliği döneminde önemli sayılabilecek reformlara şahit olmuştur.⁹⁷

Kaza Yönetimi

Kaza, Osmanlı Devleti'nde hem kadının idare bölgesini hem de bu bölgeyi tanımlayan coğrafî bir terimi ifade eder. Osmanlı öncesinde bu ad altında idarî bir birim bulunmamaktadır. İlk defa XVII. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlayan *kaza* terimi⁹⁸ Osmanlı eyalet yönetiminin önemli bir birimi olmuş ve yakın tarihe kadar ilçenin karşılığı olarak kullanılmıştır.⁹⁹

Kazalarda yönetici sınıf olarak *kadı*, *alaybeyi* ve *subaşı* bulunurdu. Bunlardan *kadı*¹⁰⁰ kazanın iaşesinin temini, belediye, adliye işleri, hükümet tarafından merkezden istenilen şeylerin temin ve tedariki gibi

⁹³ Kiel, "Niş", *D.İ.A.*, C. XXXIII, s. 149.

⁹⁴ *Takvîm-i Vekâyi*, nr. 607, 11 Şaban 1277; İnal, *a.g.e.*, C. I, s. 315.

⁹⁵ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1281 (M.1864), 19 defa, s. 65.

⁹⁶ BOA, *İrade-i Meclis-i Mahsus*, No: 49/2110.

⁹⁷ Çetinsaya - Buzpınar, "Midhat Paşa", *D.İ.A.*, C. XXX, s. 7-10; Kılıç, *a.g.m.*, s. 101.

⁹⁸ Tuncer Baykara, "Kaza", *D.İ.A.*, C. XXV, Ankara, 2002, s. 119.

⁹⁹ Başar, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁰⁰ *Kadı* klasik dönemde, şer'î hükümlerin uygulanması, şer'îye sicillerinin yazılması veya yazdırılması, veli veya vasisi olmayanların evlendirilmesi, mirasların taksim edilmesi, yetim ve kayıp kişilerin mallarının korunması, ilmiye sınıfının, vakıf görevlilerinin, vasi ve vekillerin tayin ve azledilmesi, alacak borç ve miras davalarının karara bağlanması, vakıfların tescilinin yapılıp muhasebesinin kontrol edilmesi gibi birçok görevi yerine getirirdi. Bkz. Halil İnalçık, "Mahkeme", *İ.A.*, C. VII, M.E.B., İstanbul, 1993, s. 150.

askerî olmayan şer'î ve hukukî işlerden; *alaybeyi* (miralay) askerî meselelerden ve *subaşı* ise asayişin sağlanmasından sorumluydu.¹⁰¹

Niş Osmanlı idaresi altında önceleri Semendire'nin başlıca kazası¹⁰² iken 1522 senesine ait Kanunî Sultan Süleyman Kanunnamesi'nde Rumeli vilâyeti Alacahisar livâsına bağlı olarak gösterilmiştir.¹⁰³ Ancak 1530¹⁰⁴ ve 1538¹⁰⁵ yıllarına ait kayıtlardan bu durumun uzun süre devam etmediği, tekrar Semendire livâsına bağlandığı anlaşılmaktadır. İdarî sistemde yapılan düzenlemelerin Niş'in statüsünü etkilemeye devam ettiği görülmektedir. Nitekim 1667-1668'deki düzenlemede yarısı Semendire diğer yarısı da Paşa sancağına bırakılarak ikiye bölünmüş,¹⁰⁶ 1740-1741'deki düzenlemede bölünme sonlandırılmış ve Paşa sancağına bağlı kaza merkezi olmuş¹⁰⁷ ve 1837'deki düzenlemede de yine Paşa sancağına bağlı kaza olarak gösterilmiştir.¹⁰⁸ Bu durum Tanzimat'a kadar herhangi bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir.

Nahiye Yönetimi

Sözlükte yan, taraf, civar, bölük, kenar anlamlarına gelen *nahiye*,¹⁰⁹ Osmanlı Devleti'nde idarî ve coğrafi bakımdan belirli bir bölgeyi veya birimi ifade eden bir tabir olarak kullanılmıştır. Osmanlı idarî sistemi içinde bazen bir yönetim birimini ve bölgeyi, bazen de coğrafi bakımdan küçük bir çevreyi, yöreyi ve hatta semti ifade etmişse de Tanzimat'tan sonra daha çok kazadan küçük idarî birimler için kullanılmıştır. Askerî ve idarî birimlerin alt kısmını ifade eden bir anlam kazanmaya başlaması XV. yüzyılda görülmüştür. İdarî bakımdan bir *sancağ beyinin* yönetiminde bulunan *livâ* ile bir *kadının* yetki sahasına giren *kaza* idarî ve coğrafi açıdan içinde farklı sayıda *mezrea* ve *köyün* bulunduğu birimlere ayrılmaktadır. Söz konusu birimler genelde *nahiye* olarak adlandırılmıştır. Aslında *nahiyeler*, tımar sistemi çerçevesinde ortaya

¹⁰¹ Başar, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁰² Yüzbaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁰³ Çakır, *a.g.m.*, s. 270.

¹⁰⁴ Yüzbaşıoğlu, *a.g.e.*, s. 4-5.

¹⁰⁵ Özkılınç, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁰⁶ Özergin, *a.g.m.*, s. 305.

¹⁰⁷ Halaçoğlu, "1740-1741 Tarihli...", s. 873.

¹⁰⁸ Beyazıt, *a.g.m.*, s. 48; Evliya Çelebi de Niş'in XVII. asırda 150 akçeli bir kaza merkezi olduğunu belirtmiştir. Bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C. V, s. 363.

¹⁰⁹ Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 1446.

çıkan ve coğrafi bir birlik gösteren bölgelerdir. Bu nedenle *nahiye* ve *kaza* birimleri biri askerî, diğeri hukukî anlamda birbirini tamamlayıcı özelliklere sahiptir. Nahiyeler XVII. ve XVIII. asırlarda tımar sisteminin önemini kaybetmesiyle kazaların alt birimi olarak ön plana çıkmıştır.¹¹⁰

1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nde nahiyeye ilgili *birkaç köyün toplanmasıyla meydana gelen ve kazalara bağlanarak idare edilen yerler* şeklinde genel bir tanımlama yapılmışken,¹¹¹ 1871 yılına ait Nizamnâme'de nahiyenin yönetimi ve statüsü daha etraflı bir şekilde düzenmiş ve nahiyeye, taşra yönetiminin bir kademesi haline getirilmiştir.¹¹² 1876'da *idâre-i nevâhî* adıyla bir başka düzenleme daha yapılmıştır. Bunda özellikle Balkanlar üzerindeki siyasetleri sebebiyle nahiyelerin çoğaltılmasını, gayrimüslimlerin nüfusunun yönetime katılmasını ve nahiyelere özerk statü verilmesini ısrarla isteyen Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın önemli rolü olmuştur. Ayrıca nahiyelere yönetici olarak müdür tayin edilmiş ve nahiyeye meclisi oluşturulmuştur.¹¹³

Niş sancağında birçok kazanın yanı sıra iki tane de nahiyeye bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Kurşunlu nahiyesi olup 1868¹¹⁴ ve 1869¹¹⁵ yıllarına ait salnâmelerde, ikincisi ise Palanka nahiyesi olup 1875¹¹⁶ ve 1876¹¹⁷ yıllarına ait salnâmelerde yer almaktadır.

Mahalle ve Köy Yönetimi

Osmanlı Devlet idaresinin en alt mülkî birimini mahalle ve köyler oluşturmaktadır.¹¹⁸ Mahalle, bir şehrin veya kasabanın bölündüğü

¹¹⁰ M. Tayyib Gökbilgin, "Nahiye", *İ.A.*, C. IX, M.E.B., İstanbul, 1964, s. 37; İlhan Şahin, "Nahiye", *D.İ.A.*, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 306-307, "Nahiye", s. 307.

¹¹¹ *Düstur I*, Tertib, C.1, s. 608.

¹¹² Nahiyeye girecek köy ve çiftliklerde en az 500 erkek nüfus olması şartının koşulması nahiyelerin statüsünün daha belirgin hale getirilmesine örnek olarak gösterilebilir. Bkz. *Düstur I*, Tertib, C.1, s. 636.

¹¹³ Şahin, "Nahiye", s. 308.

¹¹⁴ *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, H. 1285 (M.1868), 1 defa, s. 72.

¹¹⁵ *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, H. 1286 (M.1869), 2 defa, s. 79.

¹¹⁶ *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, H. 1292 (M.1875), 8 defa, s. 85.

¹¹⁷ *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, H. 1293 (M.1876), 9 defa, s. 86.

¹¹⁸ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 2011, s. 106.

kısımlardan her biri demektir.¹¹⁹ Hall (halel, hulûl) kökünden oluşturmuş bir mekân ismi olan mahalle, sözlükte bir yere inmek, konmak ve yerleşmek anlamlarına gelir. Mahalle kelimesi, kalıcı veya geçici ikamet için oluşturulan küçük yerleşim yerlerini ifade eder. İslâm şehirlerinde mahallelerin oluşmasında dinin önemli bir faktör olduğu görülmüştür.¹²⁰ Gerçekten de Osmanlı mahallesi ve köyünün en önemli benzerliği, kapalı bir topluluk meydana getirmesidir. Her ikisinde de aynı dine mensup ve aynı dili konuşan insanlar bir araya gelmişlerdir. Bu nedenle köy ve mahalleler belgelerde, isimlerinden başka sakinlerinin diniyle de belirlenmiştir.¹²¹ Dolayısıyla mahalle, aynı camide ibadet eden cemaatin aileleriyle beraber konumlandıkları bir şehir parçası olarak da nitelendirilebilir. Genelde Osmanlı şehirlerinde müslüman olmayanlar farklı mahallelerde oturuyorlardı. Bununla birlikte bunun istisnaları da bulunmaktadır. Nitekim bazı Anadolu ve özellikle de Rumeli şehirlerinde müslüman ve gayrimüslimler aynı mahallelerde yaşamışlardır. Ayrıca bazı meslek grupları da kendi mesleklerinin adını taşıyan mahallelerde varlığını sürdürmüşlerdir.¹²² Mesela Niş mahalleleri arasında yer alan Debbağhane mahallesi bunun örneklerinden sadece birini oluşturmaktadır.¹²³

Şehir ve kasabadan daha küçük olan yerleşim birimlerine köy denilmektedir. Sözlükte mahalle, semt, sokak ve yöre gibi anlamları olan köy Farsça *kûy* ifadesinden gelir. Köy kelimesinin Arapça'daki karşılığı ise *karye*dir. Erken Osmanlı resmî kayıtlarında köy yerine karye ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.¹²⁴ Köy genelde diğer yerleşim yerlerinden uzak, etrafı köye ait yaylak ve otlak gibi geniş bir coğrafi alanı da içine alan bir iskân yeridir. Kamu yönetiminin en küçüğü ve yerel idarelerin en kadimi olan köy her zaman bir idareci tarafından yönetilmiştir. Köyler

¹¹⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 29. b., Aydın Kitapevi, Ankara, 2009, s. 564.

¹²⁰ Ali Murat Yel - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mahalle", *D.İ.A.*, C. XXVII, Ankara, 2003, s. 323-324.

¹²¹ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde...*, s. 106.

¹²² Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV*, C. IV, sayı 4, İstanbul, 1984, s. 69-70; Yel - Küçükaşçı, "Mahalle", s. 324-325.

¹²³ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, No: 1605/11.

¹²⁴ T. W. Haig, "Karye", *İ.A.*, C. VI, M.E.B., İstanbul, 1977, s. 372; Osman Gümüşçü - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Köy", *D.İ.A.*, C. EK-2, Ankara, 2019, s. 85.

coğrafi, ekonomik ve politik koşullara bağlı olarak gelişme gösterebilmiş; içinde barındırdıkları insanların ekonomik faaliyetlerinin oranları ve iş gelişmişliğine bağlı olarak zamanla kasaba veya daha da geliştiklerinde şehir karakteri elde edebilmiştir.¹²⁵

Köy ve mahalle statüsü Tanzimat'tan önce de bulunmaktaydı. Nitekim Osmanlılar'da ilk başlarda mahalle sakinlerine salınan verginin paylaşılması, toplanması ile doğum, ölüm ve evlenme kayıtları gibi işlerin sorumluluğu müslümanlar için imama, gayrimüslimler için de haham veya papazlara bırakılmıştı.¹²⁶

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra¹²⁷ diğer alanlarda olduğu üzere köy ve mahalle yönetiminde de birtakım yenilikler yapılmıştır. Bu bağlamda II. Mahmud (1808-1839) döneminde 1829-1830 yılında İstanbul'da oluşturulan muhtarlık kurumu birkaç sene içinde taşra bölgelerine de yayılmaya¹²⁸ ve muhtarlık kurumuyla birlikte imamların yetki ve sorumlulukları da yavaş yavaş muhtarlara aktarılmaya başladı.¹²⁹ 1864 ve 1871 yıllarına ait Vilâyet nizamnâmelerinde *ihhtiyar meclislerinin* kurulması¹³⁰, köy idaresi, teşkilâtı ve bu teşkilâtın kuruluş tarzı ve benzeri hususlarda birçok yenilik getirmiştir.¹³¹ Klasik statü yönetimine dayanan gayrimüslim mahalle ve köylerin idaresi ise papaz ve kocabaşılar marifetiyle yürütülmüş ve bu durum 1864 Nizamnâmesinin uygulanmaya başlanmasına kadar değişmemiştir.

¹²⁵ Gümüüşçü - Küçükbaşçı, "Köy", *D.İ.A.*, C. EK-2, s. 85-86.

¹²⁶ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde...*, s. 107.

¹²⁷ Yeniçeri Ocağı II. Mahmud döneminde 17 Haziran 1826 tarihinde kaldırılmıştır. Bkz. Kemal Beydilli, "Vak'a-i Hayriyye", *D.İ.A.*, C. XLII, İstanbul, 2012, s. 454.

¹²⁸ Musa Çadircı, "Türkiye'de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. III, S. 2, Yaygın Süreli Yayınları, Ankara, 1993, s. 5.

¹²⁹ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde...*, s. 108; Çadircı, a.g.m., s. 6.

¹³⁰ *İhtiyar meclisleri*, ilk defa Niş'in de bağlı olduğu Tuna vilâyetinde oluşturulmuştur. Bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 3. b., Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 307. Bu meclislerin, köy halkı arasında ortaya çıkan davaları uzlaşarak görmek ve köyün özel ihtiyaçlarına ait işleri müzakere etmek şeklinde iki türlü görevi bulunmaktadır. Fakat bu meclisler hiçbir zaman ceza işleri hakkında hüküm verememiştir. Bkz. Mutullah Sungur "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Taşra İdaresi ve Vilâyet Yönetimi", *Türkler*, C. XIII, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 758.

¹³¹ Sungur, a.g.m., s. 757-758.

Nitekim bazı belgelerde kocabaşı ve papazların Tanzimat'tan sonra hâlâ ikili sorumlu yönetici olarak yer aldığı görülmektedir.¹³²

XIX. yüzyılda Niş sancağı dâhilinde birçok isyanın meydana gelmesi ve kadı sicillerinin kaybolması orada uygulanan reformların etkilerini takip etmeyi pek mümkün kılmamaktadır.

Mahalleler

Niş'in mahallelerine dair en eski tarihli bilgilere tahrîr defterlerindeki kayıtlardan ulaşılabilmektedir. Bu çerçevede ilk bilgiler XV. yüzyıl sonlarına aittir. 1498 yılına ait tahrîr defterine göre de şehirde müslüman toplumuna ait 3 mahalle bulunmaktadır. Bunlar da Câmî, Hacı Balaban ve Köprübaşı mahalleleridir. Bunlara ek olarak şehirde, müstakil bir mahalle ismi verilmeden gerek müslümanlardan bir topluluğun gerekse gayrimüslimlerin bulunduğu yerler vardır. Nitekim *Dervişler* adındaki bir topluluğun yaşadıkları yer, *Yeni Tekke Civarı* şeklinde bir semt adıyla belirtilmiştir.¹³³ Hıristiyan toplumun oturdukları yere dair ise hiçbir açıklamada bulunulmadığı görülmektedir.¹³⁴ İsmi belirtilmeyenlerle birlikte XV. yüzyıl sonlarında şehirde 5 mahallenin bulunduğu söylenebilir.

XVI. yüzyıl verilerine göre şehirde Câmî, Hacı Balaban ve Köprübaşı mahallelerine ek olarak *Tekeliyan cemaatinin oturdukları mahalle*, *hıristiyanların oturdukları mahalle* ve *Ulahların*¹³⁵ *oturdukları mahalle* şeklinde belirtilen 3 mahallenin daha bulunduğu görülmektedir.¹³⁶ Bu durum zamanla şehirdeki mahalle sayısının arttığını göstermektedir.

¹³² Ortaylı, *Tanzimat Devrinde...*, s. 109.

¹³³ Milenkoviç-Sariç, *a.g.e.*, s. 118-119.

¹³⁴ Milenkoviç-Sariç, *a.g.e.*, s. 124.

¹³⁵ Ulah Osmanlılar'ın Romanya'nın yerli halkına ve bu halkın soyundan olan kimselere verdikleri addır. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. III, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 1458; Şükrü Haluk Akalın, *Türkçe Sözlük*, 11. b., T.D.K. Yayınları, Ankara, 2011, s. 3233.

¹³⁶ Eren, "Niş", *a.g.md.*, C. IX, s. 295.

Niş'te bulunan diğer mahalleler ise Cedit¹³⁷, Cehçad¹³⁸, Debbağhane¹³⁹, Belgrad Kapı¹⁴⁰, Sokova¹⁴¹, Arnavut Pazarı¹⁴², Tekke¹⁴³, Niş Kalesi varoşunda yer alan Taşköprü¹⁴⁴, Rızai¹⁴⁵, Hacı Bekir¹⁴⁶, Yogodin¹⁴⁷, Papaz Yone¹⁴⁸, Hünkâr¹⁴⁹, Sagir Kıbtıyan¹⁵⁰, Kebir Kıbtıyan, Defterdar, Lika, Papaz Gorki, Papaz İstanko, Papaz Kosta, Yukarı, Kale, Kanlı Tabya, Nevaşa (Nişava?) Nehri ve İstanbul Kapısı mahalleleridir.¹⁵¹

Köyler

Niş sancağında tespit edilebilen köylerin sayısı 140'a ulaşmaktadır. Bunlar da Balatırnova, Barbaş-ı bâlâ ve Barbaş-ı zîr¹⁵², Barbut, Basnadol, Bayna, Becice, Beletonca, Belinzor, Bella Kuruyiçe, Belotanca, Berçin, Berdava, Berez-i bâlâ ve Berez-i zîr, Beritona, Berzibut, Bilibrek, Bojorine, Boyince, Brislub, Cerye, Çaçarodil, Çapalence, Çerneviş, Çernok, Çeronibek, Çinepave, Çirdene Yabuka, Çoğrofca, Çolkut, Çökelnik, Diragde-i bâlâ ve Diragde-i zîr, Dodoloyca, Doğupolen, Dokat Laskojek, Lipoyca, Drajeçe, Draşkova Kotina, Dravla-i bâlâ ve Dravla-i zîr, Duhan, Dokat-ı bâlâ ve Dokat-ı zîr, Eflâk Ebulasa, Emin Kotna, Erinas, Estoda-ı bâlâ ve Estoda-i zîr, Eyvejne-i bâlâ ve Eyvejne-i zîr, Geliye,

¹³⁷ BOA, *Evkaf Defteri*, No: 13839/5; BOA, ML. VRD. *Temettuât Defteri*, No: 11059/2.

¹³⁸ Aydın Ayhan, *Rumeli ve Akdeniz Adalarında Türk Varlığı*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2013, s. 319-320.

¹³⁹ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, No: 1605/11.

¹⁴⁰ BOA, *Evkaf Defteri*, No: 13839/3.

¹⁴¹ BOA, *İrade-i Meclis-i Vâlâ*, No: 295/11941.

¹⁴² H. Yıldırım Ağanoğlu vd. (haz.), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilâyeti*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 225-226.

¹⁴³ BOA, *Evkaf Defteri*, No: 13839/4.

¹⁴⁴ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, No: 1626/6; BOA, *Evkaf Defteri*, No: 13839/5; BOA, ML. VRD. *Temettuât Defteri*, No: 11101.

¹⁴⁵ BOA, *Evkaf Defteri*, No: 13839/2.

¹⁴⁶ BOA, *Evkaf Defteri*, No: 13839/3; BOA, ML. VRD. *Temettuât Defteri*, No: 11172/2.

¹⁴⁷ BOA, ML. VRD. *Temettuât Defteri*, No: 11170/2.

¹⁴⁸ BOA, ML. VRD. *Temettuât Defteri*, No: 11127/2.

¹⁴⁹ BOA, ML. VRD. *Temettuât Defteri*, No: 11082.

¹⁵⁰ BOA, ML. VRD. *Temettuât Defteri*, No: 11142.

¹⁵¹ Ayhan, *a.g.e.*, s. 319-320.

¹⁵² *Bâlâ*, yüksek ve yukarı, *zîr* ise altta, alt ve aşağıdaki anlamlarına gelmektedir. Bkz. Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet, H. 1317, s. 272-694. Barbaş-ı Bâlâ Yukarı Barbaş, Barbaş-ı Zîr Aşağı Barbaş şeklinde kullanılır.

Gibrofça, Gobtin, Gorine Gare, Görkafça, Gradişte, Haldinefaka, Hom, Homince, İmamçiftliği, İstopnice, İvlaca, İvranje-i bâlâ ve İvranje-i zîr, Kalandirice, Kaltance, Kamran-ı bâlâ ve Kamran-ı zîr, Karayakofça, Karstafça, Kensel, Kırçemir-i bâlâ ve Kırçemir-i zîr, Kırkına, Kobrunca, Koçana, Kokos, Kokovice, Komariçe, Komerle, Kovanlık, Korica-i bâlâ ve Korica-i zîr, Kraviya, Koroşoyca, Lehçe, Lepoye, Leskovik, Makverava-i bâlâ ve Makverava-i zîr, Mekurve-i bâlâ ve Mekurve-i zîr, Melkofça, Merşofça, Mezgaraya, Modorişte, Naşoşkojçe, Nevasil-i bâlâ ve Nevasil-i zîr, Ofsince, Opaşince, Orlan, Pasyapolaya, Patres-i bâlâ ve Patres-i zîr, Pelşence, Pencirkana, Pensiyon, Peragola-i bâlâ ve Peragola-i zîr, Perince, Poligrad, Popofça, Poyota, Praska, Prekoca Kutna, Radinçe, Radikne, Radoşin, Rahon, Rakadol, Rosna, Runik, Sahra İvrala, Simaniçe, Simce, Siredar, Soharitofça, Spotniçe, Stadofça, Sterelce, Stobla, Stavdinye-i bâlâ ve Stavdinye-i zîr, Storşka, Svorki, Tartuşunca, Tavirdiş, Tehorşince, Tırnova-i bâlâ ve Tırnova-i zîr, Trupala, Usviz Gılava, Velepod, Vrapola, Vuçidil, Vukaman, Yağlıç, Yesnevik, Yaşhice, Yaylak Estudan, Yaylak-ı İvrela, Yulançe ve Zirvirtop köyleridir.¹⁵³

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere Niş, 1847-1864 yılları arasındaki Osmanlı Devleti salnâmelerinde eyalet olarak gösterilmiştir. Ancak 1864 senesinde Tuna vilâyetinin kurulmasıyla Niş'in statüsünde birtakım değişiklikler yapıldığı ve sancak olarak buraya bağlandığı görülmektedir. Bununla birlikte Niş'in Tuna vilâyetine bağlılığı uzun sürmemiştir. Zira 1870 senesinde gerçekleşen idarî değişiklikler neticesinde Niş sancak olarak Prizren vilâyetine bağlanmış ve bu durum 1874 yılına kadar devam etmiştir. Fakat 1875 ve 1876 yıllarına ait salnâmelerden Niş'in tekrar sancak statüsüyle Tuna vilâyetine bağlandığı anlaşılmaktadır. Ancak yapılan yeni idarî düzenlemeler sonucunda Niş'in 1877 senesinde sancak olarak Sofya vilâyetine ve bir yıl sonra 1878 yılında ise Kosova vilâyetine bağlandığı görülmektedir. Niş'in bu statüsü de uzun ömürlü olmamıştı. Zira 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Osmanlılar'ın mağlubiyetiyle sonuçlanması üzerine gerçekleştirilen Ayastefanos Antlaşması ve bunun akabinde yapılan Berlin Kongresi'nde alınan kararlar gereği Niş, Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak Sırp toprağı haline gelmiştir.

¹⁵³ Ayhan, *a.g.e.*, s. 321.

Sonuç

Niş, Sofya-Belgrad yolunun üçüncü menzinde, Üsküp'ün doğu tarafında, Nişava nehrinin kıyısındaki geniş bir ovanın güneydoğu kenarında kurulmuş olup sur ve toprak setlerle çevrili bir Balkan şehridir. Niş ve yöresi ilk çağlardan bu yana stratejik ve elverişli coğrafi yapısı sebebiyle insanların yerleşmek için tercih ettiği, civardaki devletlerin de topraklarına katmak istedikleri bir bölge olmuştur. Bu nedenle de tarihte birçok kez yıkıma maruz kalmıştır.

Sosyal yapısı çeşitli kültür, dil, din ve uluslardan meydana gelen Osmanlı Devleti bünyesinde bulundurduğu milletleri iyi idare edilmesinin en başarılı örneğini Balkanlar'da göstermiştir. Nitekim Niş sancağının da yer aldığı Balkanlar çok sayıda milletin birlikte yaşadığı bir coğrafya olmuştur.

1386 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Niş, ilk dönemlerde Semendire, Alacahisar ve Paşa livâlarının bağlandığı bir merkezdir. Ancak devlet, zamanla Balkanlar'da baş gösteren çalkantıyı durdurabilmek amacıyla sürekli bir arayış içinde olmuş ve devamlı yeni tedbir ve düzenlemelere müracaat etmek zorunda kalmıştır. Nitekim Niş Tanzimat döneminde Rumeli'de gerçekleştirilen çok sayıdaki idarî düzenlemelerden etkilenmiştir. Bu bağlamda 1839'da yöredeki bazı bölgelerin de ilavesiyle eyalete dönüştürülmüşse de Tanzimat döneminde çoğunlukla sancak statüsünde kalmıştır. Son olarak 1878 yılında Kosova vilâyetine bağlanan Niş, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yapılan Berlin Kongresi'nde Sırbistan'a terk edilen topraklar arasında yer almıştır.

Niş'de XV. yüzyıl sonlarında toplam beş mahallenin bulunmaktadır. Bunlardan üçünün müslüman mahallesi olduğu net olarak belirtilmişken *Dervişlerin yaşadıkları yerler* ve *Yeni Tekke Civarında yaşayanlar* şeklinde söz edilen mahallelerde yaşayanların mensup oldukları dine dair bilgi yoktur. Dolayısıyla bu yüzyılda gayrimüslimlerin yerleştiği mahallelerden bahsedilmez. XVI. yüzyıla gelindiğinde 3 müslüman mahallesinin yanında 3 tane de gayrimüslim mahallesinin bulunduğu görülmektedir. Bu durum şehirdeki mahalle sayısının nüfus artışına paralel olarak zamanla arttığını göstermektedir. Nitekim belgelerde bir kısmı muhtemelen aynı mahalleye ait olsa da 25 mahalle ismi

geçmektedir. Niş'e bağlı olduğu tespit edilebilen köylerin sayısı ise 140'tır.

Niş'in Sırbistan'a terk edilmesiyle beraber bölgedeki müslümanlar da göçe zorlanmış ve yerlerine başka bölgelerden getirilen Slav kökenli insanlar yerleştirilmiştir. Uğradığı pek çok yıkıma rağmen Niş hâlâ Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin izlerini bâriz bir şekilde taşıyan bir şehirdir.

Kaynakça**T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)****Evkaf Defteri**, No: 13839/5; 13839/2; 13839/3; 13839/4; 13839/5.**Hattı Hümayûn**, No: 1626/6; 1605/11; 1337/52172.**İrade-i Dâhiliye**, No: 169/8913; 468/31336.**İrade-i Meclis-i Vâlâ**, No: 295/11941; 482/21874; 22549.**İrade-i Meclis-i Mahsus**, No:49/2110,**ML. VRD. Temettuât Defteri**, No: 11059/2; 11082; 11101; 11127/2; 11170/2; 11172/2; 11142.**Tapu Tahrîr Defteri**, No: 027,**Salnâmeler****Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye:**

H. 1263 (M.1847), 1 defa,	H. 1273 (M.1857), 11 defa,	H. 1283 (M.1866), 21 defa.
H. 1264 (M.1848), 2 defa,	H. 1274 (M.1858), 12 defa,	H. 1284 (M.1867), 22 defa,
H. 1265 (M.1849), 3 defa,	H. 1275 (M.1859), 13 defa,	H. 1285 (M.1868), 23 defa,
H. 1266 (M.1850), 4 defa,	H. 1276 (M.1860), 14 defa,	H. 1287, (M.1870) 25 defa,
H. 1267 (M.1851), 5 defa,	H. 1277 (M.1861), 15 defa,	H. 1288, (M.1871) 26 defa,
H. 1268 (M.1852), 6 defa,	H. 1278 (M.1861), 16,	H. 1289, (M.1872) 27 defa,
H. 1269 (M.1853), 7 defa,	H. 1279 (M.1862), 17 defa.	H. 1294 (M.1877), 32 defa,
H. 1270 (M.1854), 8 defa,	H. 1280 (M.1863), 18 defa.	H. 1295, (M.1878) 33 defa,
H. 1271 (M.1855), 9 defa,	H. 1281 (M.1864), 19 defa.	
H. 1272 (M.1856), 10 defa,	H. 1282 (M.1865), 20 defa.	

Salnâme-i Vilâyet-i Tuna:

H. 1285 (M.1868), 1 defa,	H. 1292 (M.1875), 8 defa,	H. 1293 (M.1876), 9 defa,
H. 1286 (M.1869), 2 defa,		

Salnâme-i Vilâyet-i Prizren:

H. 1290 (M.1873), 1 defa,	H. 1290 (M.1873), 2 defa.

Gazeteler**Cerîde-i Havâdis**, nr. 777, 13 Cemâziyelahir 1272.**Takvîm-i Vekâyi**, no. 624, 17 Cemâziyelevvel 1277, nr. 607, 11 Şaban 1277, nr. 773, 7 Cemâziyelevvel 1281, nr. 894, 5 Cemâziyelahir 1284, nr. 607, 11 Şaban 1277.**Kitap ve Makaleler**Ağanoğlu, H. Yıldırım, vd. (haz.), *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilâyeti*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2007.Ahmed Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne 20 Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, C. II/1, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 2014.

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'ruzat*, haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

Akalin, H. Şükrü *Türkçe Sözlük*, 11. b., T.D.K. Yayınları, Ankara 2011.

Andreasyan, P. L. - İNCİCİYAN, Hrand D., "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 2-3, 1974, s. 11-88.

Ayhan Aydın, *Rumeli ve Akdeniz Adalarında Türk Varlığı*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2013.

Ayn-i Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, Kalem Yayınları, İstanbul 1979.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. III, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005.

Başar, Fahmeddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1997.

Baykara, Tuncer, "Kaza", *D.İ.A.*, C. XXV, Ankara 2002, s. 119-120.

Beyazıt, Yasemin, "Rumeli Kadılikları ve Rütbelerine Dair 1253/1837 Tarihli bir Yazma", *Belgeler*, C. XXVIII., S. 32, T.T.K. Yayınları, Ankara 2007, s. 11-56.

Beydilli, Kemal, "Âlî Paşa, Mehmed Emin", *D.İ.A.*, C. II, İstanbul 1989, s. 425-426.

Beydilli, Kemal, "Vak'a-i Hayriyye", *D.İ.A.*, C. XLII, İstanbul 2012, s. 454-457.

Bozbora, Nuray, "Arnavutların Kökeni", *Balkanlar El Kitabı Tarih*, C. I, Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s. 261-269.

Çadırcı, Musa, "Türkiye'de Muhtarlık Kurumunun Tarihi Gelişimi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. III, S. 2, Ankara: Yaygın Süreli Yayınları, 1993, s. 3-11.

Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. V, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

Çelik, Mehmet, *Balkanlar'da Tanzimat: Midhat Paşa'nın Tuna Vilâyeti Vâlliliği 1864-1868*, Libra Kitapçılık, İstanbul 2010.

Çetinsaya, Gökhan - BUZPINAR, Ş. Tufan, "Midhat Paşa", *D.İ.A.*, C. XXX, İstanbul, 2005, s. 7-10.

Çiçek, Kemal, "Mehmed Emin Paşa Kıbrıslı", *D.İ.A.*, C. XXVIII, Ankara 2003, s. 463-464.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Lugat*, 2. b., Doğuş Yayınları, Ankara 1970.

Düstur I, Tertib, C.1, Matbaa-i Âmire, İstanbul H. 1289.

Enver, Çakır, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-Nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. XII, S. 1, Elazığ 2002, s. 261-282.

Eren, A. Cevat, "Niş", *İ.A.*, M.E.B., C. IX, İstanbul 1964, s. 293-298.

Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları IV*, C. V, sayı 4, İstanbul 1984, s. 69-78.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V. İkdâm Matbaası, İstanbul H. 1314 (M.1896).

Gençoğlu, Mustafa, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnâmelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Kara Tekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2 (1)*, Karatekin Matbaacılık, Çankırı 2011, s. 29-50.

Gökbilgin, M. Tayyib, *Edirne ve Paşa Livası*, İşaret Yayınları, İstanbul 2007.

Gökbilgin, M. Tayyib, *Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabalar*, Belleten, C. XX, S. 78, T.T.K. Yayınları, Ankara 1956, s. 247-294.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Nahiye", *İ.A.*, C. IX, M.E.B., İstanbul 1964, s. 37-39.

Gövsâ, İbrahim A., *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1946.

Göyünç, Nejat, "Mithat Paşa'nın Niş Vâililiği Hakkında Notlar ve Belgeler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. XII, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982, s. 279-316.

Gümüüşçü, Osman - KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "Köy", *D.İ.A.*, C. EK-2, Ankara, 2019, s. 85-87.

Güneş, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Kaymakamlık*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2014.

Hacısalihoglu, Mehmet, "Sırbistan", *D.İ.A.*, C. XXXVII., İstanbul 2009, s. 121-126.

Halaçoğlu, Ahmet, "1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazalarının Rütbeleri", *XII. Türk Tarih Kongresi*, C. III, T.T.K. Yayınları, Ankara 1999, s. 869-897.

Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. T.T.K. Yayınları, Ankara 1998.

Hamzaoglu, Yusuf, *Osmanlı Dönemi Sırbistan Türklüğü*, Logos-a Yayınları, Üsküp 2004.

Haig, T. W., "Karye", *İ.A.*, C. VI, M.E.B., İstanbul, 1977, s. 372.

İbn Bibi, *El-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye: (Selçuknâme)*, çev. Mürsel Öztürk C. I, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

İbnülemin Mahmut Kemal Inal, *Son Sadrazamlar*, C. I-IV, Dergâh Yayınları, İstanbul 1982.

İnalcık, Halil, "Mahkeme", *İ.A.*, C. VII, M.E.B., İstanbul 1993, s. 146-151.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2011.

İnalcık, Halil, "Rumeli", *D.İ.A.*, C. XXXV, İstanbul 2008, s. 232-235.

İnalcık, Halil - SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

İpşirli, Mehmet, "Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. I, Zaman Yayınları, İstanbul 1999.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epeçeli, C. V, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009.

- Karal, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, T.T.K. Yayınları, Ankara t.y.
- Kaştan, Yüksel, "Osmanlı Devleti'nde "1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-i Muvakkati" İle Vilayet Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 2, Ocak 2016, s. 78-98.
- Kaya, Mehmet Ali, "Keltlerin Anadolu'ya Göçü: Göç Nedenleri, Yolları ve İlk On Yıl", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl 10, S. 13, Güz 2012, s. 1-16.
- Kiel, Machiel, "Draç", *D.İ.A.*, C. IX, T.D.V. Yayınları, İstanbul 1994, s. 522-524.
- Kiel, Machiel, "Niş", *D.İ.A.*, C. XXXIII, İstanbul 2009, s. 147-149.
- Kılıç, Selda, "1864 Vilâyet Nizamnâmesinin Tuna Vilâyetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIV, S. 37, Ankara 2005, s. 99-111.
- Kili, Suna - GÖZÜBÜYÜK, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.
- Kocahanoğlu, Osman Selim, *Midhat Paşa'nın Hatıraları-Hayatım İbret Olsun*, C. I, Temel Yayınları, İstanbul 1997.
- Köprülü, Orhan F., "Fuad Paşa, Keçecizâde" *D.İ.A.*, C. XIII, İstanbul 1996, s. 202-205.
- Kuneralp, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınları, İstanbul 1999.
- Milenkoviç, Dimitriye - SARIÇ, Slavko, *İstorija Niša I od Najstarijih Vremena do Oslobodjenje od Turaka 1878 Godine*, Gradina i Prosveta Yayınları, Niş 1983.
- Odahl, Charles Matson, *Constantine and the Christian Empire*, Routledge Yayınları, New York and London 2004.
- Oğuz, Süleyman, *Osmanlı Vilâyet İdaresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1877-1885)*, 3. b., Cem Ofset Matbaası, İstanbul 1988.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, T.T.K. Yayınları, Ankara 2011.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 3. b., Cedit Neşriyat, Ankara 2008.
- Özergin, M. Kemal, "Rumeli Kadılıkaları'nda 1078 Düzenlemesi", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1988, s. 251-309.
- Özkılınç, Ahmet, vd. (haz.), *Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.
- Pay, Salih, "Rumeli Fatih Osmanlı Şehzadesi: Gazi Süleyman Paşa", *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, S. 1, 2009, s. 279-297.
- Petrovič, Vidosav, *Niš u Delima Putopisaca od IV do XX Veka*, 2. b., Niş: y.y., 2001.
- Petrovič, Vladimir P., *Dardanie dans les Itinéraires Romaines les Villes et les Agglomerations (Дарданија У Римским Итинерарима)*, Belgrade: Academie

Serbe des Sciences et des Arts Institut des Etudes Balkaniques Editions Speciales 99 Yayınları, 2007.

Petrović, Vladimir P., "Pre-Roman and Roman Dardania Historical and Geographical Considerations", *Balkanica*, C. XXXVII, Belgrade, 2007, s. 7-23.

Price, Bill, *Kelt Mitolojisi*, çev. Cumhuriyet Atay, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul 2011.

Seyitdanloğlu, Mehmet, "Yerel Yönetim Metinleri (III) Tuna Vilâyeti Nizâm-nâmesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. V, S. 2., Ankara 1996, s. 67-81.

Seyitdanloğlu, Mehmet, "Yerel Yönetim Metinleri (VI) 1871 Vilâyet Nizâm-nâmesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C. V, S. 5, Ankara 1996, s. 89-103.

Skok, Petar, *Etimologijski Rječnik Hrvatskog ili Srpskog Jezika*, C. I, Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb, 1971.

Stephenson, Paul, *Büyük Konstantin*, çev. Gürkan Ergin, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.

Sungur, Mutullah, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Taşra İdaresi ve Vilâyet Yönetimi", *Türkler*, C. XIII, ed. Hasan Celâl vd. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 750-761

Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, C. V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Şahin, İlhan, "Nahiye", *D.İ.A.*, C. XXXII, İstanbul 2006, s. 306-308.

Şahin, İlhan, "Sancak", *D.İ.A.*, C. XXXVI, İstanbul 2009, s. 97-99.

Şemseddin Samî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, C. VI, Mihran Matbaası, İstanbul H. 1316 (M.1898).

Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersaadet H. 1317 (M.1899).

Şentürk, Hüdai, "Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", *Türkler*, C. X, ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 904-912.

Uka, Sabit, *E Drejta Mbi Vatrata dhe Pasuritë Reale dhe Autoktone Nuk Vjeterohet*, C. VIII, Shoqata e Muhaxhireve te Kosoves Yayınları, Priştine 2004.

Uka, Sabit, *Gjurme Mbi Shqiptaret e Sanxhakut Te Nishit*, C. V, Valton Yayınları, Priştine 1995.

Uka, Sabit, *Shpërngulja e Shqiptarëve nga Serbia Jugore më 1877-1878 dhe Vendosja e Tyre në Rrafshin e Kosovës*, Zëri Yayınları, 1991, s. 77-78.

Yazıcı, Nesimi, "Takvîm-i Vekâyi'", *D.İ.A.*, C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 490-492

Yel, Ali Murat - KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, "Mahalle", *D.İ.A.*, C. XXVII, Ankara, 2003, s. 323-326.

Yüzbaşıoğlu, Murat, vd. (haz.) *Semendire Livası İcmal Tahrîr Defteri (937/1530)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

EK. TABLO

TABLO 1: SALNÂMELERE GÖRE NİŞ'İN İDARÎ YAPISI (1847-1878)¹⁵⁴

H.	M.	Sl.	Ey.	Vali, Mutasarrıf, Defterdar, Mal Müdürü, Muhasebeci, Mektupçu	Sancaklar	Kaymakam, Muhassılı İstabl-ı Âmire, Müdür	Kazalar, Nahiyeler	Kaymakam, Müdür
1263 ¹⁵⁵	1847	Osmanlı	Niş	Vali: Müşir Vasıf Paşa Df.: Sâniyeden Ali Bey	Sofya	Kmk: Sâniyeden Şakir Paşa		
					Samako			
					Köstendil	Kmk: Kapıcıbaşı Mehmet A.		
1264 ¹⁵⁶	1848	Osmanlı	Niş	Vali: Müşir Vasıf Paşa Df.: Sâniyeden Ali Bey	Sofya	Kmk: Mîrimîran Cemal Paşa		
					Samako	MIA.: Papalos A.		
					Köstendil	Kmk: Mîrimîran Timur Paşa		
1265 ¹⁵⁷	1849	Osmanlı	Niş	Vali: Müşir Vasıf Paşa Df.: Sâniyeden Ali Bey	Sofya	Kmk: Mîrimîran Cemal Paşa		
					Samako			
					Köstendil	Kmk: Kapıcıbaşı Mehmed A.		
1266 ¹⁵⁸	1850	Osmanlı	Niş	Vali: Müşir Vasıf Paşa Df.: Sâniyeden Ali Bey	Sofya	Kmk: Sâniyeden Şakir Bey		
					Samako	Kmk: Hâcegândan Hurşiya Ef.		
					Köstendil	Kmk: Kapıcıbaşı Mehmed A.		

¹⁵⁴ Bu tabloya mahsus olmak üzere kullanılan kısaltmalar şunlardır: A.: Ağâ; B.: Bey; Df.: Defterdâr; Ef.: Efendi; Ey.: Eyâlet; H.: Hicrî; Kmk.: Kaymakam; M.: Miladî; MM.: Mal Müdürü; MIA.: Muhassılı İstabl-ı Âmire; Mts.: Mutasarrıf; Md.: Müdür; Nb.: Nâib; Sl.: Salnâme.

¹⁵⁵ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1263 (M.1847), 1 defa, s. 81

¹⁵⁶ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1264 (M.1848), 2 defa, s. 110.

¹⁵⁷ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1265 (M.1849), 3 defa, s. 72-73.

¹⁵⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1266 (M.1850), 4 defa, s. 41.

H.	M.	Sl.	Ey.	Vali, Mutasarrıf, Defterdar, Mal Müdürü, Muhasebeci, Mektupçu	Sancaklar	Kaymakam, Muhassılı İstabl-ı Âmire, Müdür	Kazalar, Nahiyeler	Kaymakam, Müdür
1267 ¹⁵⁹	1851	Osmanlı	Niş	Mts.: Mîrimîran Hurşid Paşa ¹⁶⁰ MM.: Sâliseden Refik Ef.	Sofya	Kmk: Mîrimîran Zeynel Paşa		
					Samako	Kmk: Râbiadan Hurşid Ef.		
					Köstendil	Kmk: Kapıcıbaşı Hurşid A.		
1268 ¹⁶¹	1852	Osmanlı	Niş	Mts.: Mîrimîran Hurşid Paşa MM.: Sâliseden Refik Ef.	Sofya	Kmk: Mîrimîran Said Paşa		
					Samako	Kmk: Sâliseden Hurşid Ef.		
					Köstendil	Kmk: Kapıcıbaşı Hurşid A.		
1269 ¹⁶²	1853	Osmanlı	Niş	Mts.: Mîrimîran İsmail Paşa ¹⁶³ MM.: Sâliseden Şefik Ef.	Sofya	Kmk.: Evveliden Ethem Bey		
					Samako	Kmk.: Sâliseden Faik Ef.		
					Köstendil	Kmk.: Sâliseden Mustafa Ef.		
1270 ¹⁶⁴	1854	Osmanlı	Niş	Mts.: Mîrimîran Ednâ İsmail Paşa Df.: Sâliseden Şefik Ef.	Sofya	Kmk.: Evveliden Ethem Bey		
					Samako	Kmk.: Sâliseden Faik Ef.		
					Köstendil	Kmk.: İstabl-ı Âmire Pâyelü Yusuf Ziya		

¹⁵⁹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1267 (M.1851), 5 defa, s. 69.

¹⁶⁰ Hurşid (Mehmed) Paşa, Silahdar Ali Ağa'nın kölesiydi. Zabit ve livâ rütbelerini aldı. Mart 1850'de mîrimîranlık Rumeli rütbesini alarak aynı yıl temmuz ayında Niş mutasarrıfı, Şubat 1852'de Rumeli beylerbeyi rütbesiyle Belgrad muhafızı oldu. Farklı yerlerde görev yaptıktan sonra 1876'da vefat etti. Bkz. Süreyya, *a.g.e.*, C. II, s. 679-680.

¹⁶¹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1268 (M.1852), 6 defa, s. 68.

¹⁶² *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1269 (M.1853), 7 defa, s. 70.

¹⁶³ İsmail Paşa (Cündî), Silahdar Ali Paşa'nın kölesiydi. Devlet idarecileri sınıfına geçtikten sonra zamanla mîrimîran ve beylerbeyi rütbelerini aldı. 1852'de Niş, 1858'de Şehrizar mutasarrıflığı görevini üstlendi. Bir müddet sonra görevine son verildi ve 1864'te vefat etti. Bkz. Süreyya, *a.g.e.*, C. III, s. 831.

¹⁶⁴ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1270 (M.1854), 8 defa, s. 77.

H.	M.	Sl.	Ey.	Vali, Mutasarrıf, Defterdar, Mal Müdürü, Muhasebeci, Mektupçu	Sancaklar	Kaymakam, Muhassılı İstabl-ı Âmire, Müdür	Kazalar, Nahiyeler	Kaymakam, Müdür
1271 ¹⁶⁵	1855	Osmanlı	Niş	Mts.: Rumeli Beylerbeyliği Pâyelü İsmail Paşa Df.: Sâliseden Ahmed Şukrû Ef.	Sofya	Kmk.: Evveliden Şakir Ef.		
					Samako	Kmk.: Sâniyeden Raşid Ef.		
					Köstendil	Kmk.: İstabl-ı Âmire Pâyelü Yusuf Ziya B.		
1272 ¹⁶⁶	1856	Osmanlı	Niş	Mts.: Rumeli Beylerbeyliği Pâyelü İsmail Paşa Df.: Sâliseden Ahmed Şukrû Ef. Nb.: Ragıp Ef. Mahrec Emin Ef. Nb.: Müderrisinden Takiyuddin Ef., Nb.: Nail Ef.	Sofya	Kmk.: Mîrimîran Abdulatif Paşa		
					Samako	Kmk.: Sâniyeden İzzet Bey		
					Köstendil	Kmk.: Sâliseden Mustafa Ef.		
1273 ¹⁶⁷	1857	Osmanlı	Niş	Mts.: Mîrimîrandan Vasıf Paşa Df.: Sâliseden Ahmed Şukrû Ef. Nb.: Ragıp Ef. Mahrec Emin Ef. Nb.: Mahrec Mevâlisinden Emin Ef. Nb.: Nuri Ef. Nb.: Sıdkı Ef.	Sofya	Kmk.: Mîrimîran Abdulatif Paşa		
					Samako	Kmk.: Sâniyeden İzzet Bey		
					Köstendil	Kmk.: Sâliseden Mustafa Ef.		

¹⁶⁵ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1271 (M.1855), 9 defa, s. 66.

¹⁶⁶ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1272 (M.1856), 10 defa, s. 62.

¹⁶⁷ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1273 (M.1857), 11 defa, s. 61.

H.	M.	Sl.	Ey.	Vali, Mutasarrıf, Defterdar, Mal Müdürü, Muhasebeci, Mektupçu	Sancaklar	Kaymakam, Muhassılı İstabl-ı Âmire, Müdür	Kazalar, Nahiyeler	Kaymakam, Müdür
1274 ¹⁶⁸	1858	Osmanlı	Niş	Mts.: Rumeli Beylerbeyliği Pâyelü İsmail Paşa Df.: Sâliseden Ahmed Şukrî Ef. Nb.: Devriyeden Emin Ef. Nb.: Müderrisinden Muhtar Ef. Nb.: Sıdkı Ef.	Sofya	Mts.: Rumeli Beylerbeyliği Pâyelülerinden Ethem Paşa		
					Samako	Kmk.: Rikâb Kapıcıbaşlarından Hüseyn A.		
					Köstendil	Kmk.: Sâliseden Mustafa Ef.		
1275 ¹⁶⁹	1859	Osmanlı	Niş	Mts.: Mîrimîrandan Zeynel Paşa ¹⁷⁰ MM. Sâliseden Ragip Bey Nb.: Ragip Ef. Nb.: Müderrisinden Arif Ef. Nb.: Müderrisinden Muhtar Ef. Nb.: Ethem Ef.	Sofya	Mts.: Rumeli Beylerbeyliği Pâyelülerinden Ethem Paşa		
					Samako	Kmk.: Rikâb Kapıcıbaşlarından Hüseyn A.		
					Köstendil	Kmk.: Sâniyeden Hayri Ef.		

¹⁶⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1274 (M.1858), 12 defa, s. 69.

¹⁶⁹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1275 (M.1859), 13 defa, s. 66.

¹⁷⁰ Zenel (Zeynelâbidîn) Paşa, mîrimîran olduktan sonra H. 1274'te (1857-1858) Niş mutasarrıfı oldu. 1277'de (1860-1861) Kıbrıslı Mehmed Paşa Balkanlar'daki teftişi sırasında rütbesini geri aldı. Bu durumdan fazlasıyla etkilenecek vefat etti. Bkz. Süreyya, *a.g.e.*, C. V, s. 1712.

H.	M.	Sl.	Ey.	Vali, Mutasarrıf, Defterdar, Mal Müdürü, Muhasebeci, Mektupçu	Sancaklar	Kaymakam, Muhassılı İstabl-ı Âmire, Müdür	Kazalar, Nahiyeler	Kaymakam, Müdür
1276 ¹⁷¹	1860	Osmanlı	Niş	Mts.: Mîrimîrandan Zeynel Paşa MM. Sâliseden Ragıp Bey Nb.: Müderrisinden Arif Ef. Nb.: Müderrisinden Fehmi Ef. Ef.Nb.: Ragıp Ef. Nb.: Mevali Devriyeden EminEf. Nb.: Ethem Ef.	Sofya	Mts.: Mîrimîrandan Hasan Tahsin Paşa		
					Samako	Kmk.: Rikâb Kapıcıbaşlarından Derviş Bey		
					Köstendil	Kmk.: Sâliseden Mahmud Bey		
1277 ¹⁷²	1861	Osmanlı	Niş	Vali: Vezir Osman Paşa ¹⁷³ Mhs. Sâliseden Ragıp B. Nb.: Müderrisinden Mustafa Fehim Ef. Nb.: Ahmed Sıdkı Ef. Nb.: Ragıp Ef. Nb.: Ahmed Nazif Ef. Nb.: Ethem Ef.	Sofya	Mts.: Mîrimîrandan Hasan Tahsin Paşa		
					Samako	Kmk.: Rikâb Kapıcıbaşlarından Derviş B.		
					Köstendil	Kmk.: Sâliseden Mahmud Bey		

¹⁷¹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1276 (M.1860), 14 defa, s. 67.

¹⁷² *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1277 (M.1861), 15 defa, s. 72.

¹⁷³ Osman Paşa Rauf Paşa'nın oğludur. 1840'de Sadrazam mektupçusu, Mayıs 1848'de Meclis-i Vâlâ ikinci katibi, 1851'de Anadolu başkâtibi ve 1855'de Meclis-i Vâlâ üyesi oldu. Aynı yıl Rumeli rütbesiyle Canık Mutasarrıflığı görevine getirildi. Şubat 1860'da başladığı Niş valiliği görevi 1861 ortalarına kadar devam etmiştir. Sonraki yıllarda da çeşitli görevlerde bulunmuş ve 2 Mayıs 1878'de vefat etmiştir. Bkz. Süreyya, *a.g.e.*, C. IV, s. 1303; Sinan Kunalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İsis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 116.

H.	M.	Sl.	Ey.	Vali, Mutasarrıf, Defterdar, Mal Müdürü, Muhasebeci, Mektupçu	Sancaklar	Kaymakam, Muhassılı İstabl-ı Âmire, Müdür	Kazalar, Nahiyeler	Kaymakam, Müdür
1278 ¹⁷⁴	1861	Osmanlı	Niş	Vali: Vezir Midhat Paşa ¹⁷⁵ Mhs. Rifat Ef. Nb.: Kazadan Ali Besim Ef. Nb.: Mevâliden Salih Ef. Nb.: Kazadan Ali Rıza Ef. Nb.: Kazadan Mustafa Ragıp Ef. Nb.: Ragıp Ef.	Sofya	Mts.: Mîrimîrandan Hasan Tahsin Paşa		
					Samako	Kmk.: Sâniyeden Salih B.		
					Köstendil	Kmk.: Sâliseden Mahmud Bey		
1279 ¹⁷⁶	1862	Osmanlı	Niş	Vali: Vezir Midhat Paşa Mhs. Rifat Ef. Nb.: Kazadan Mahmud Salih Ef. Kadı.: Mevâliden Hasan Hüsnî Bey. Nb.: Müderrisinden Kamil Ef. Nb.: Müderrisinden Nuri Ef.	Sofya	Mts.: Sâniyeden Ahmed		
					Samako	Mdr.:		
					Köstendil	Mdr.:		

¹⁷⁴ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1278 (M.1861), 16 defa, s. 72.

¹⁷⁵ Midhat Paşa'nın gerçek adı Ahmed Şefik'tir. Rusçuklu Hacı Hafız Mehmed Eşref'in oğlu olup Ekim 1822'de İstanbul'da doğmuştur. On yaşında iken hafız oldu. 1834 yılında Akif Paşa'nın desteğiyle Dîvân-ı Hümâyûn kalemine girdi. Buradaki başarılarından dolayı "Midhat" mahlasını aldı. Farklı yerlerde ve çeşitli görevlerde bulundu. Üstlendiği görevleri başarıyla yerine getirdi. Kariyerinin ikinci aşaması Ocak 1861'de Balkanlar'ın en sorunlu vilâyetlerden biri olan Niş'e vali tayin edilmesiyle başladı. Birkaç sene içerisinde Balkanlar'da çok büyük başarı gösterdiği için 1864'te İstanbul'a çağırıldı ve yeni oluşturulacak Tuna Vilâyetinin başına getirildi. Bu görevi 1868'e kadar devam etti. Daha sonra Bağdat valisi oldu. Altıncı ordu komutanlığı ve sadrazamlığa kadar yükseldi. 7-8 Mayıs 1884'te Taif'te vefat etti. Bkz. Çetinsaya - Buzpınar, "Midhat Paşa", *D.İ.A.*, C. XXX, s. 7-8-10; Kunalp, *a.g.e.*, 58.

¹⁷⁶ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1279 (M.1862), 17 defa, s. 74.

H.	M.	Sl.	Ey.	Vali, Mutasarrıf, Defterdar, Mal Müdürü, Muhasebeci, Mektupçu	Sancaklar	Kaymakam, Muhassılı İstabl-ı Âmire, Müdür	Kazalar, Nahiyeler	Kaymakam, Müdür
1280 ¹⁷⁷	1863	Osmanlı	Niş	Vali: Vezir Midhat Paşa Mhs. Rifat Ef. Nb.: Kazadan Mahmud Salih Ef. Kadı.: Mevâlîden Edib Ef. Nb.: Müderrisinden Kâmil Ef. Nb.: Müderrisinden Nuri Ef.	Sofya	Mts.: Mîrimîran Ahmed Rasim Paşa		
					Samako	Kmk.: Sâniyeden Salih B.		
					Köstendil	Mdr.:		
1281 ¹⁷⁸	1864	Osmanlı	Niş	Vali: Vezir Midhat Paşa Mhs. Rifat Ef. Nb.: Kazadan Ragıp Ef. Nb.: Kazadan Hakkı Ef. Nb.: Mahrec Mevâlîsinden Ahmed Edib Ef. Nb.: Kazadan Ömer Fehim Ef. Nb.: Devriye Mevâlîsinden Rifat Ef.	Sofya	Mts.: Mîrimîran Ahmed Rasim Paşa		
					Samako	Mdr.:		
					Köstendil	Mdr.:		
					Üsküp	Kmk.: Mîrimîran Mahmud Paşa		
1282 ¹⁷⁹	1865	Osmanlı	Tuna	Vali: Vezir Midhat Paşa Mhs.: Vilâyet Sâliseden Rifat Ef.	Ruşçuk	Kmk.: Mîrimîran Necib Paşa		
					Varna	Kmk.: Mîrimîran Abdurrahman Paşa		
					Tulça	Kmk.: Mîrimîran Ahmed Rasim Paşa		
					Vidin	Kmk.: Mîrimîran Sabri Paşa		
					Niş	Kmk.: Mîrimîran Süleyman Paşa		
					Tırnova	Kmk.: Mîrimîran Cavit Paşa		
					Sofya	Kmk.: Mîrimîran Fehim Paşa		

¹⁷⁷ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1280 (M.1863), 18 defa, s. 67.

¹⁷⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1281 (M.1864), 19 defa, s. 65.

¹⁷⁹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1282 (M.1865), 20 defa, s. 64.

H.	M.	Sl.	Ey.	Vali, Mutasarrıf, Defterdar, Mal Müdürü, Muhasebeci, Mektupçu	Sancaklar	Kaymakam, Muhassılı İstabl-ı Âmire, Müdür	Kazalar, Nahiyeler	Kaymakam, Müdür
1283 ¹⁸⁰	1866	Osmanlı	Tuna	Vali: Vezir Midhat Paşa Mhs.: Vilâyet Edip Ef.	Ruşçuk	Kmk.: Mîrimîran Esad Paşa		
					Varna	Kmk.: Mîrimîran Abdurrahman Paşa		
					Tulça	Kmk.: Mîrimîran Ahmed Rasim Paşa		
					Vidin	Kmk.: Mîrimîran Sabri Paşa		
					Niş	Kmk.: Mîrimîran Süleyman Paşa		
					Tırnova	Kmk.: Evveli Sınıf Sâniyesi Ali Bey		
					Sofya	Kmk.: Mîrimîran Fehim Paşa		
					1284 ¹⁸¹	1867	Osmanlı	Tuna
Varna	Kmk.: Mîrimîran Abdurrahman Paşa							
Tulça	Kmk.: Mîrimîran Ahmed Rasim Paşa							
Vidin	Kmk.: Mîrimîran Sabri Paşa							
Niş	Kmk.: Mîrimîran Süleyman Paşa							
Tırnova	Kmk.: Evveli Sınıf Sâniyesi Ali Bey							
Sofya	Kmk.: Mîrimîran Fehim Paşa							

¹⁸⁰ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1283 (M.1866), 21 defa, s. 70.

¹⁸¹ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1284 (M.1867), 22 defa, s. 87.

H.	M.	Sl.	Ey.	Vali, Mutasarrıf, Defterdar, Mal Müdürü, Muhasebeci, Mektupçu	Sancaklar	Kaymakam, Muhassılı İstabl-ı Âmire, Müdür	Kazalar, Nahiyeler	Kaymakam, Müdür
1285 ¹⁸²	1868	Osmanlı	Tuna	Vali: Vezir Sabri Paşa Mkt.: Mütemâyiz Rifat Ef.	Ruşçuk	Kmk.: Mütemâyiz Hilmi Ef.		
					Varna	Kmk.: Mîrimîran Asım Paşa		
					Tulça	Kmk.: Rumeli Süleyman Paşa		
					Vidin	Kmk.: Rumeli Aziz Paşa		
					Niş	Kmk.: Rumeli Abdurrahman Paşa ¹⁸³		
					Tırnova	Kmk.: Evveli Sınıf Ali Bey		
					Sofya	Kmk.: Rumeli Esad Paşa		
1285 ¹⁸⁴	1868	Tuna	Tuna	Vali:	Niş	Mts. Rumeli Pâyelülerinden Abdurrahman Paşa	Şehirköy	Halil Bey
							Leskofça	Cemil Ef.
							İvranye	Osman Bey
							Ürgüp	Abdullah Bey
							Nahiye: Kurşunlu	Md.: Ali A.
							İznepol	Hasan Tahsin Ef.

¹⁸² *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1285 (M.1868), 23 defa, s. 97.

¹⁸³ Abdurrahman (Nureddin) Paşa, Kütahyalı Hacı Ali Paşa'nın oğlu olup 1836'da Kütahya'da dünyaya geldi. Çok kaliteli bir eğitim gördü. Çeşitli yer ve görevlerde rütbeler kazandı. 1864'te Tuna vilâyetinin oluşturulmasıyla Varna mutasarrıfı olarak iki sene üç ay orada bulundu. 12 Mayıs 1867'de 15 bin kuruş maaşla Niş mutasarrıfı olup beş buçuk sene görevde kaldı. Ağustos 1872'de Prizren, Nisan 1873'te Tuna ve Nisan 1874'te Ankara'da vali olarak görevlendirildi. Daha sonra yine çeşitli görevlerde bulundu. Bağdat'ta vali iken 1882'de Sait Paşa'nın yerine sadrazam olduysa da bu görevi ancak iki ay sürdürdü. Daha sonra farklı görevlerde bulundu. 1912'de İstanbul'da vefat etti. Bkz. İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul, 1946, s. 5-6; Kunalalp, *a.g.e.*, s. 52; İnal, *a.g.e.*, C. III, s. 1320.

¹⁸⁴ *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, H. 1285 (M.1868), 1 defa, s. 66-73.

H.	M.	Sl.	Ey.	Vali, Mutasarrıf, Defterdar, Mal Müdürü, Muhasebeci, Mektupçu	Sancaklar	Kaymakam, Muhasıllı İstabl-ı Âmire, Müdür	Kazalar, Nahiyeler	Kaymakam, Müdür
1286 ¹⁸⁵	1869	Tuna	Tuna	Vali:	Niş	Mts. Rumeli Pâyelülerinden Abdurrahman Paşa	Şehirköy	Halil Bey
							Leskofça	Ahmed Hasip Ef.
							İvranye	Osman Bey
							Ürgüp	Abdullah Bey
							Nahiye: Kurşunlu	Md.: İbrahim Ef.
							İznepol	Hasan Tahsin Ef.
1287 ¹⁸⁶	1870	Osmanlı	Prizren	Vali: Vezir İsmail Paşa	Niş	Mts. Rumeli Pâyelülerinden Abdurrahman Paşa		
						Nb. Kibâr-ı Müderrisinden Mehmed Samî Ef.		
					Üsküp	Nb. Sâniyeden Şükrü Ef.		
						Mts.: Mîrimîrandan Reşid Paşa Nb. Ahmed Ferhat Ef. Nb. SâdetinEf.		
1288 ¹⁸⁷	1871	Osmanlı	Prizren	Vali: Müşir Saffet Paşa	Merkez-i Prizren	Mts.: Evveli Sınıf Sâniyesinden Hasbi Ef. Nb.: Kazadan Vehbi Ef.		
					Üsküp	Mîrimîran Raşid Paşa		
					Niş	Mts.: Rumeli Beylerbeyliği Abdurrahman Paşa Mehmed Samî Ef.		
					Debre	Mîrimîran Raşid Paşa		
						Nb.: Eşrâf-ı Kazâdan Raşid Ef.		

¹⁸⁵ *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, H. 1286 (M.1869), 2 defa, s. 73-80.

¹⁸⁶ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1287, (M.1870) 25 defa, s. 141-146-148.

¹⁸⁷ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1288, (M.1871) 26 defa, s. 152-162-63.

H.	M.	Sl.	Ey.	Vali, Mutasarrıf, Defterdar, Mal Müdürü, Muhasebeci, Mektupçu	Sancaklar	Kaymakam, Muhassılı İstabl-ı Âmire, Müdür	Kazalar, Nahiyeler	Kaymakam, Müdür
1289 ¹⁸⁸	1872	Osmanlı	Prizren	Vali: Ferik Galip Paşa	Üsküp	Kmk: Mîrimîran Raşid Paşa		
						Mîrimîran Raşid Paşa		
						Müderresinden Mehmet Niyazi Ef.		
					Niş	Mehmet Tevfik Ef.		
Debre	Kmk: Mütemeyyiz Raşid PaşaMahmud Hilmi Ef.							
1290 ¹⁸⁹	1873	Prizren	Prizren	Vali:	Niş	Mts. Ali Rıza Paşa	Şehirköy	Halil Bey
							Leskofça	Cafer Bey
							İvranye	İsmail Ef.
							Ürgüp	Servet Bey
							Nahiye: Kurşunlu	Md.: Yusuf Ziyadin Ef.
							İznepol	Mustafa Tevfik Ef.
1291 ¹⁹⁰	1874	Prizren	Prizren	Vali:	Niş	Mts. Ali Rıza Paşa	Şehirköy	Rıza Bey
							Nahiye: Palanka	Md.: Mehmed Arif Ef.
							Leskofça	Cafer Bey
							İvranye	Ali Faik Ef.
							Ürgüp	Mehmet Servet Bey
							Nahiye: Kurşunlu	Md.: Raşid Ef.

¹⁸⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1289, (M.1872) 27 defa, s. 144-154.

¹⁸⁹ *Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H. 1290 (M.1873), 2 defa, s. 81-93.

¹⁹⁰ *Salnâme-i Vilâyet-i Prizren*, H. 1291 (M.1874), 2 defa, s. 95-135.

H.	M.	Sl.	Ey.	Vali, Mutasarrıf, Defterdar, Mal Müdürü, Muhasebeci, Mektupçu	Sancaklar	Kaymakam, Muhassılı İstabl-ı Âmire, Müdür	İznepol	Yusuf Hurşid Bey
1292 ¹⁹¹	1875	Tuna	Tuna	Vali:	Niş	Mts. Ali Rıza Paşa	Kazalar, Nahiyeler	Kaymakam, Müdür
							Şehirköy	Ali Rıza Bey
							Nahiye: Palanka	Md.: Mehmed Arif Ef.
							Leskofça	Cafer Bey
							İvranye	Ahmed Fethi Ef.
							Ürgüp	Ali Bey
							Nahiye: Kurşunlu	Md.: Osman Şakir Ef.
İznepol	Yusuf Hurşid Bey							
1293 ¹⁹²	1876	Tuna	Tuna	Vali:	Niş	Mts. Mîrimîran Ali Rıza Paşa	Şehirköy	Cafer Bey
							Nahiye: Palanka	Md.: Mehmed Ef.
							Leskofça	Hüseyin Ef.
							İvranye	Sezai Ef.
							Ürgüp	Ali Bey
							Nahiye: Kurşunlu	Md.: Mehmed Arif Ef.
							İznepol	Ali Rasim Ef.

¹⁹¹ *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, H. 1292 (M.1875), 8 defa, s. 81-90.

¹⁹² *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, H. 1293 (M.1876), 9 defa, s. 86-95.

H.	M.	Sl.	Ey.	Vali, Mutasarrıf, Defterdar, Mal Müdürü, Muhasebeci, Mektupçu	Sancaklar	Kaymakam, Muhassılı İstabl-ı Âmire, Müdür	Kazalar, Nahiyeler	Kaymakam, Müdür
1294 ¹⁹³	1877	Sofya	Sofya	Vali: Mazhar Paşa	Sofya	Mts. Mîrimîran Ali Rıza Paşa	Orhaniye	
							İzladi	
							Cuma	
							Radomir	
							Dupnice	
							Samako	
					Niş	Mts. Ali Rıza Paşa	Şehirköy	
							Leskofça	
							İvranye	
							Ürgüp	
						Nahiye: Kurşunlu		
1295 ¹⁹⁴	1878	Osmanlı	Kosova	Vali: Rufat Paşa	Priştine			
					Prizren			
					Üsküp			
					Yeni Pazar			
					Debre			
					Niş	Mts. Reşid Paşa ¹⁹⁵	Ürküb	
							Nahiye: Kurşunlu	
Leskofça								

¹⁹³ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1294, (M.1877) 32 defa, s. 434.

¹⁹⁴ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, H. 1295, (M.1878) 33 defa, s. 336-339.

¹⁹⁵ Reşid Paşa aslen Vanlı olup Mehmed Arif Paşa'nın damadıdır. Kalemde yetişmiştir. Mîrimîran rütbesine yükseltildi ve 1878'de Niş muhafızı olarak güzel hizmetlerde bulundu. Bundan dolayı şehremini ve Rumeli rütbesiyle çeşitli yerlerde görev yaptı. Mayıs 1889'da Musul valisi iken vefat etti. Bkz. Süreyya, *a.g.e.*, C. V, s. 1385-1386.

Extended Abstract

In Roman period, the city of Nish was also called Naisus. This city was known for its geographical importance Centre that connected the roads of that time. One of the essential road, which played an important role in connecting with the other parts of the world, was the road named Via Militaris. During the Ottoman Empire, Nish was considered to have an important impact to the events, which took place along that period. In the first half of the XIX century with the beginning of the uprisings in Balkan, the territory went through some drastic changes in the leadership and it's geographical. Nis, as one of the oldest settlements in the Balkans, was under Ottoman rule between 1386-1878. Nis, in 1386, after coming under Ottoman rule, had initially become part of Rumelia and remained as that for about a century. However, in 1459, with the conquest of the castle of Smederevo by sadrazam Mahmud Pasha (1420-1474), all military and trade routes from Nis to the Danube, after being placed under the umbrella of the Ottoman Empire, influenced the administrative structure to be reorganized and Nis to join Smedereva.

Although there was no change in the status of Nis with the new regulation drafted after the conquest of Belgrade in 1521, in the canon (kanunname) of Sultan Suleiman I of 1522, we find Nis as the center of Kazaj depending on the territory of Krushevci (Alacahisar), part of the vilayet of Rumelia. However, between the years 1530-1538, it is seen that Nis was associated with the territory of Smederevo's, as it was before.

Nis, during the period 1667-1668, was again affected by the new regulations that were performed by the cadillars of Rumelia. Consequently, for the first time in its history, half of Nis remained dependent on the Pasha Sanjak and the other half depended on the Smederevo sanjak. between the years 1717-1730, according to the administrative division of the Ottoman Empire, Nis was one of the 20 centers of offices, where the mytesarif was Abdurrahman efendi, while the commander was Muhsinzade Vezir Abdullah Pasha. Later, mytesarif was appointed Vizier Osman Pasha, on the condition that he also defend the castle of Nis. During the Ottoman-Russian (1735-1739) and Ottoman-Austrian (1737-1739) wars, Nis, although occupied by the Austrians, on July 28, 1737, returned three months later. Nis during the

years 1740-1741 and later in 1837 was an administrative unit under the Pasha's sanjak, within the vilayet of Rumelia. Nis continued this administrative status until the Tanzimat period. However, in the 19th century, precisely in 1834, Nis again went through some changes that began to take place in the civil administration, which provided for the creation of small administrative units in Rumelia. In this context, it can be seen that in 1839, Nis with some places around it, was transformed into a village, at the head of which was named Ferik Vasef Pasha. Meanwhile, with the regulation of 1847, Sofia, Samakov and Kyustendil joined the unit of Nis.

In the second half of the 19th century, new uprisings in the Balkans and eastern Lebanon, the crisis in the rebel regions, Russian-backed propaganda and provocations, political demands and the intervention of European states in this situation brought new reforms in civil administration. In fact, with the new administrative arrangement, Nis was again given the status of vilayet and, on April 4, 1861, Mitat Pasha was appointed at its head. With the administrative change of 1863, Skopje was administratively departed from Prizren and included in the province of Nis, while the kaza of Tetovo joined the sanjak of Skopje. In addition, the ongoing unrest in the region of Gjakova, Peja and Prizren, for security reasons caused these centers to be included in the administrative boundaries of the vilayet of Nis. During the reign of Mitat Pasha as the first wave (1861-1863), important reforms in agriculture and transport were carried out in Nis and the surrounding area, irrigation canals were opened, new and special schools called Islahhane were established. Mitat Pasha had developed successful activities in the vilayet of Nis. However, the problems in the vilayets of Vidin and Silistra did not end. They deepened even further due to systematic interventions and covert revolutionary movements that Russia continued to support.

Despite the measures taken in the framework of the developments in Rumelia, the restructuring of the units and vilayets was considered. In this context, with the Regulation (law) of the Vilayets (Teşkil-i Vilâyet Nizamnâmesi), published on April 7, 1864, new vilayets were created in place of the old vilayets as territorial and administrative divisions consisting of sanjaks, kazas and nahiyas. On October 13, 1864, the

vilayets of Nis, Vidin and Silistra merged with the vilayet of the Danube and, on October 17, the first vali of this vilayet was named Mitat Pasha. Mitat Pasha was seen as a potential danger by the Russians due to successive successes in this part of the Balkans and especially in the vilayet of Nis. For this reason, Ignatiev, who was an extreme Pan-Slavicist, had just been appointed Russian ambassador to Istanbul, in 1864 continued to put pressure on the Ottoman government to remove Mitat Pasha from the post of vali. Four years later, after being appointed head of the state council (şûrâ-yı devlet), Mitat Pasha left Nis. In 1874, again some administrative changes were made in Rumeli. The vilayets of Shkodra and Prizren merged to form a new vilayet called Manastir, while the sanjak of Nis rejoined the vilayet of Danube. With the start of the Bulgarian uprising in 1876, in order to eliminate the unrest in the region, on January 20, 1876, two Bulgarian vilayets were created: Ternova and Sofia. Nis became part of the Sofia vilayet. The last phase of Nis's inclusion in the Ottoman administrative system was 1877, while Kosovo was the last vilayet with which Nis was connected. After the Ottoman-Russian war of 1877-1878, by decision of the Congress of Berlin, Nis was annexed to Serbia.